

PETŐFI ÉS A SZÍNPAD

ÍRTA:

OLÁH FERENC

A KOLOZSVÁRI MAGVÁR SZÍNHÁZ TAGJA

ELŐSZÓVAL ELLÁTTA:

DR. JANOVICS JENŐ

KIADJA:

AZ ERDÉLYI ÉS BÁNÁTI SZÍNÉSZEGYESÜLET

A KIADVÁNY TELJES JÖVEDELMÉT AZ ERDÉLYI ÉS
BÁNÁTI SZÍNÉSZEGYESÜLET NYUGDÍJASAI JAVÁRA
FORDÍTJA

ÁRA: 15 LEI

NYOMATOTT

A »GLÓBUS« KÖNYVNYOMDÁBAN (POLONYI A.) CLUJ—KOLOZSVÁR,
MINORITA-IL 2. - 1922.

ELŐSZÓ.

Szerelném, ha ez a füzet — gazdag karácsonyi ajándékul — emelkedett hitel és komoly büszkeséget nyújtana minden magyar színésznek.

Azt az emelkedett hitel és azt a komoly büszkeségei, hogy nem hiábavaló a munkánk, hogy nem hivságosak a vágyaink, hogy érdemes küzdeni, éhezni, vándorolni, hogy a mi áldozásunk a festett, szakadt diszletronyok között épen olyan szent, mint a boltíves templomban elsóhajlott imádság, — hiszen Petőfi Sándor is színész volt. Azvafázva, dideregve és éhezve, rongyosan, de hősbüszkén szembeállva a nyomorúsággal, megvetve a tudatlan és gőgös lenézést, járt városról-városra s faluról-falura. Hordott színlapoz, ha kellett, segített hordókra erősíteni a világot jelentő deszkákat, tanúit és játszott.

Túlhabzó szive egész rajongásával szerelte a színpadot.

S az ő szeretele, az ő nehéz vándorúija szentté avatta a mi sokszor fitymált mesterségünket.

A színpad különös varázsa a magyar szellemi életnek igen sok ragyogását vonzotta magához. Színész volt Katona Lóczy is, Arany János is, Szigligeti, Tóth Ede, Csokonay Vitéz Mihály s valamennyien akkor csaplak fel színésznek, amikor küzdés, éhezés, nyomorúság és meg nem értés volt a színész keserű osztálya. De ő náluk csak múltó fel-lángolás, a csalódás örvényébe fült felcsillanó vágyakozás volt a színpad. Petőfinek azonban sokáig lobogó szerelme, komoly szívügye volt a szszibész-sors.

Tűrt érte és szenvedett, bukdácsolva gázolt akadályokon, tüske szúrta, meglépte az ág, ám nem csüggedt, újra, meg újra visszatért a színpadhoz, amely pedig olyan hűtlen, olyan fukar volt hozzá.

Dicsőségről álmodott s gúnykacagás volt a bére.

A Petőfi színpadi álmait, csalódásait, vágyait és zuhanásait, reménységeit és csalódásait fűzi ez a könyv színes csokorrá.

Ne keressenek benne új esztétikai meglátásokat, ne várjanak fölfedezetlen életrajzi adatokat. A fűzeinek csak az a célja, hogy a Petőfi meteorszerű pályafutását kiszakítsa mindazt, ami Petőfi színészsorsára vonatkozik s egységes képét adja Petőfi szívbészélelének.

Ez a kép az, amely hitet, büszkeségei és bizalmat kell, hogy varázsoljon minden magyar búsuló szívébe.

Az álmok könyve ez: Színész álmoké.

S álmokra ezerszeres szüksége van most azoknak a magyar színészeknek, akik nemes harcot állanak Erdély fellegekel bú vő bércsei között.

A Petőfi rajongása, a Petőfi szívbézsorsa, a Petőfi önfeláldozása enyhülési és vigasztalást nyújt nehézszívű reménytelenségünkben.

S én valahogy úgy érzem, hogy a Petőfi-ünnepek Erdély falvaiban, városaiban bensőségebbek, áhílatosabbak, mint ott, ahonnan mi elszakadtunk. Talán nem olyan kápráztatóak külső ragyogásban, de buzgóbbak belső hitben. S ennek okát ne keressük csak abban, hogy Petőfi porlandó maradványait itt sejtjük, Erdély vérrel ázott földjében, a fehéregyházi nagy sírban, hanem keressük a gyötrődő lelkek mélyén. A lelkek mélyén, melyek a nagy és romboló megrázkódtatások után sóvárognak az enyhülés után, sóvárognak a tiszta művészi gyönyörűség nemes vigasztalására.

Ezeréves kapcsok szakadnak szét a nagy világégésben, a föllépett sebek még izzón és véresen sajognak, a kisirt szemekből még nem száradtak fel a könnyek, még egyensúlyvesztetten tántorgunk a nagy föbbeütés után s keressük a szilárd talajt, ahol újra megállhatunk tnozás nélkül. E nehézszívű elhagyatottságunkban föllélekző boldogsággal érezzük, hogy sokszáz éves nemzeti kultúránk kapcsai nem pattantak szél.

Szorongatott bizonytalanságunkban, íme megtaláltuk azt az alapot, ahol tovább építhetjük nemzeti életünket az

új államkeretek közöli. Ez az élet felülemelkedik a politikai hatalmak eltolódott határain, a térkép új vonalai nem emelnek választó falat a nemzeti kultúra összeforrottsága közé. A hirtelen szétszakadt kapcsokat lelkünkben csak az irodalmi művészi és tudományos élei e szent közössége pótolja, melyet nem tud szétrombolni fegyverek ereje, sem bölcs államférfiak kinyilatkoztatásszerű ítélkezése.

S azért olyan drágák, olyan becsesek könyben ázó szemünk előtt e művészi és irodalmi szálak, azért ünnepeljük árvaságunkban nemzeti kultúránk minden vörösbetűs napját elmerülő és emlékező áhítattal.

S vöröslőbb betűje nincs a magyar irodalomlőriénel gazdag kalendáriumának, mint Petőfi születésének századik évfordulója.

A magyar színészek ájtatos elmerüléssel s átszellemlült büszkeséggel áldoznak „nagy kartársuk“ emlékének oltárán.

A magyar színészek ifjú és harcos egyesülete pedig ezt a jószándékkal írott füzetet küldi szerte a századik üjlesztendő előestéjén, a Petőfi kálváriás színész-sorsát állítja a mai histriók szemé elé törhetetlen vigasztalásul és kemény bátorításul a viszontagságok útjára, melyet jármok kell.

Kolozsvár, 1922. karácsony havában.

JANOVICS JENŐ dr.

Irodalomtörténeteinket és a hozzátartozó repertóriumokat lapozgatva csakhamar az a tapasztalat szűrődik le bennünk, hogy szellemi nagyságaink élettörténete és működése körül keletkezett irodalomban nagyon sok oly ellenőrizhetetlen és megbízhatatlan elem került, melynek valószínűtlensége a kritikai szemmel olvasónak azonnal szemébe ötlük.

Egy nagy ember élettörténete sem mentes a sok modvaszínált mesétől, melyet megengedem egy kissé túlzott, de talán legtalálóbbszóval mitológiának nevezhetnénk. Mi sem természetesebb tehát, hogy Petőfinek, a leghatalmasabb magyar szellemóriásnak valósággal a mythoszba vesző életéről írott legértékesebb művek is sok ily gyártott mesét és téves adatot tartalmaznak.

Történelemben mese, csak az írott feljegyzések hiánya, megbízhatatlansága, vagy zavaros volta folytán keletkezik. Természetes, hogy a legtöbb zavar és kétség a leg-hányatottabb életű költő gyermekkoráról, tanuló- és színész-éveiről szóló adatok közt van.

Pl. 18 hónapig tartó katonáskodásának körülményei teljesen tisztázottak, mert életének ez időszakáról pontos katonai okmányok és hivatalos feljegyzések tanúskodnak. Későbbi élettörténete meg annál is inkább teljesen ismeretes, mert 1840-től kezdve már az egész Magyarország szeme csodálkozóan és várakozással rajta csüggött.

Rövid, de minden regényírói fantáziát felülmúlóan mozgalmas és eseménydús életét egyik francia méltatója e három szóban foglalta össze: „Nyomor, szerelem és hősi halál“. (Kont 1. *Histoire de la littérature hongroise*, 1900.)

Egyetlen s halálig kitartó, elválhatatlan kísérője csak a nyomora volt. De a legnagyobb megpróbáltatásokat hozó nyomornapok életének arra a korszakára esnek, mikor láng-lelke hevületétől hajtva a művészet és szellem iránti rajongó imádatában, a megújhódását élő magyar nyelvet a nemzeti génius ihletett apostolaként, a színpad tövisekkel telehintett deszkáiról hirdette.

Petőfivel, mint színésszel szemben, a rendszerrel dolgozó és céltudatos könyvtári munkát végző kutatónak nem könnyű a dolga. Bár életéről és költészetéről a világ minden művelt nyelvén összeírt művek egy külön könyvtárra rúgnak, egyöntetű életrajza megírására még sem sokan vállalkoztak.

A legnagyobb magyar hallhatatlan, legelső életrajza francia szerző: a magyar faj történelmi és kulturális hivatását lelkesedéssel hirdető Charles Louis Chassin műve. (*Le poète de la révolution hongroise: Alexandre Petoefi. Bruxelles 1860.*)

Időrendileg ezután már magyar könyv: Zilahy Károly: *Petőfi életrajza* (1864.) következik. Meglehetősen szűkre fogott, hiányos s ma már bátran elavultnak nevezhető munka.

Az első jelentékeny és irodalomtörténeti szempontból korszakosnak mondható Petőfi élet- és jellemrajz bár magyar írónak, de németnyelvű munkája. (Fischer Sándor: *Petőfi Élete és Művei*, Tolnai Lajos fordításában Jókai Mór előszavával. Budapest 1890.)

A tökéletest legjobban megközelítő, oknyomozó, rendszerrel megírt és a magyar olympos rege hőse legendás életének minden apró mozzanatát és vonatkozását felölelő és az ily irányú munkák összeségéből magassan kiemelkedő könyv: Érenczi Zoltán: *Petőfi Életrajza*. (A Kisfaludy Társaság kiadványa 1896.)

A magyar irodalomtörténet félistenének élettörténetével, — hogy a legjelesebbeket először említsem — Gyulai Pál (Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Magyar Múzeum) Vutkovich Sándor (Petőfi: *Magyar Helikon*) és Baróti Lajos terjedelmesen foglalkoztak.

Ferenczi Petőfi-biográfiájának megjelenése óta az újabb Petőfi irodalom a következő nevesebb művekkel szaporodott: Kéry Gyula: *Friss nyomon és Újabb leletek*, Baróti Lajos és Bayer József: *Petőfi katonáskodásáról*, Sebestyén Gyula: *Petőfi első levelei és a legújabban nagyfeltűnést keltett Hatvani Lajos: Feleségek-felesége*, bár mind jeles és a már ismert életrajzi momentumokat behatóbban megvilágító és részben újabb, esetleg teljesen ismeretlen adatokat is napfényrehozó művek, de Petőfivel, mint színésszel valamennyien csak a már meglévő csapáson haladva foglalkoznak.

Az életrajzírók a költőóriás fájdalmasan rövid, de annál mozgalmasabb és eseménydúsabb életét rendszerint a következő korszakokra osszák: I. Korszak: A gyermekévek 1823—1838. — II. Korszak: A küzdelmes évek 1838—1844. — III. Korszak: A virágzás kora 1844—1849. Utolsó fejezet és epilógus: a glóriózus halál, a megdicsőülés, a legendák.

Bár szzibészkedése a második korszakra esik, de a szzibészpályára való korai hajlandóság első megnyilvánulásai

a gyermekidőkre: a pesti és aszódi gimnasiumi évekre (1834—38) nyalnak vissza.

Több ízben megszakított szmészpályáját (1839. márciusától 1843. decemberéig) életrajzírói a többi életeseményei időrendi sorába beillesztve tárgyalják. És miu án egyhangúlag megegyeznek abban, hogy tehetségtelen, rossz színész volt, csak annyiban és azokban a vonatkozásokban érdeklík őket ezek a minden szomorú évek között is a legkálváriásabb esztendők, amennyiben azok Petőfi költői és írói munkáságával egyébként is összefüggnek.

Miután az első verseit különböző álnevek alatt írogató kezdő, de annál tehetségesebb költő elválaszthatatlanul egy személy az. iskolapad és a falusi korcsmák ivószobájának színpadja között hányódó garabonciással és mivel a dicsőségessé váló Petőfi név első feltűnése a Hazámban (1842. november) és A bujdosó (1842. december, az. Atheneum 4. számában) című költemények alatt szintén a dicstelen színész-évekre esik és mert a II-ik, úgynevezett költői kifejlődés küzdelmes korszaka a csúfosan elbukott, szerződés nélkül nyomorgó vidéki színész minden elképzelhető emberi szenvedést felülmúló debreceni tele alatt (1843. november —1844. február) összegyűjtött hetvennyolc verssel nyert befejezést, az életrajzírókát tehát Petőfiből nem a tehetségtelennek kiáltott, szerencsétlen sorsú, tüdőbajos vándorszínész, hanem a mérész. ívben felszökő, ifjú költőzseni érdeklí elsősorban.

A már említettek kivül alig van nevesebb magyar író vagy irodalomtörténész., aki Petőfi költészetével és élettörténetével ne foglalkozott volt. Toldy Ferencz, Greguss Ágost, Salamon I ereecz, Péterfy Jenő, Névy László, Piedl Frigyes, Szigetváry Iván, Jakab Ódon, Barabás Ábel, Lázár Béla, Palágyi Menyhért, Szokoj Viktor és a kolozsvári Petőfirajongó Metz.I Hugó (Ferenczi tanára). A modernek közül Ady, Babits, Hatvani Lajos, Schöplin Aladár, Szász Zoltán, Herceg Ferenc, Oláh Gábor, Maróth Károly mind, mind méltatták, jellemezték, boncolgatták költészetét és foglalkoztak rapszódikus élete történetével, de leggyakrabban annak csak egyes fázisaival. Egyes homályosabb életrajzi mozzanata körül az irodalomtörténeti viták még sokáig nem fognak befejeződni.

Alig múlik el nap, hogy hírlapi cikket, vagy tanulmányt ne olvashatnánk a magyar nemzeti szellem legmegtestesültebb költője életéről. Mindenki új adatot igyekszik napfényre hozni. Lépten nyomon hivatkozásokat találunk a kortársak: Szeberényi, Vahott Sándor, Frankenburg Adolf, Gr. Teleki Sándor, Örlai, Pefrich Soma, Jókai, Körén, Várady, Sass István hátrahagyott írásaira, melyek, szerzőiknek Petőfivel való köztudomásúan személyes összeköttetésüket tekintve, szinte megdönthetetlen bizonyító erejűnek látszanak, holott

már többször kitűnt, hogy a közvetlen közléről való szemlé-
lés és a személyi nézőpontok túlsúlya miatt valóban mégsem
azok.

A csodás pályáju lantos életéről irt művek hatalmas
tömegében csak elszórtan akad olyan, mely Petőfi életének
azt az időszakait ismerteti, melyekben a költő, az érzelmi
kötelékeken kívül, a gyermekkorát élő magyar színjátszással
személyi kapcsolatban is volt.

Az ilyenmő, nagyrészt már elavult és a más irányú
Petőfi-irodalomhoz viszonyítottan elenyésző számú következő
munkák: Szuper Károly Sszibészeti Naplója 1830—1850, sajtó
alá rendezte Vájl Béla. Némethy György: Visszaemlékezé-
sek Petőfi sszibészkedésére (Pesti Napló 1882. évf.) Egressy
Gábor: Petőfi mint színész és Petőfi utolsó fellépte. (Magyar
Színházi Lap 1860. évf. 53. sz.) Fiornyik L: Petőfi mint szí-
nész Kecskeméten. (Kecskeméti Lapok 1897. évf.) Egressy
Ákos: Petőfi megismerkedése atyámmal. (Egyetértés 1886.
évf.) Visszaemlékezések. (Petőfi Könyvtár 12. sz.) Gödé István
színész találkozásá Petőfivel. (Történelmi Lapok 1874. évf.)
Vutkovich Sándor: Petőfi sszibészkorából. (Pozsonyvidéki
Lapok 1882' évf.) Abdái S.: Petőfi szmészéletéről. Dr. Vájl
Béla: Petőfi, mint vándorszínész és Prielle Kornélia: Rég
múlt időköl. (Művészeti Lapok 1895. évf.) Rakodczai Pál:
Prielle Kornélia élete és művészete — távolról sem ölelik
fel egész teljességében és tárgyilagos megvilágításban a
színművészeiért lángszenvédéllyel rajongó poéta komédiás
éveit. E művek szerzői Petőfiről rendszerint csak a saját
személyükön keresztül írnak és mint színésszel legtöbbször
csak a székesfehérvári fellépésétő (1842. november 10.) kez-
dődőleg, tehát hiányosan, foglalokznak.

E felületességnek igen érthető magyarázata az, hogy
az említett dátumot megelőző színpadi fellépések nem ké-
peznek összefüggő időrendi láncolatot. Feljegyzés sem ma-
radt róluk más, mint a költő leveleiben futólagosán odavetett
pár mondat. Szinlapot is, melyen a magyar Parnassus leg-
ragyogóbb nevét a nyelvpallérozás vándorapostolai közt
találjuk, midössze csak kettőt őriz a Nemzeti Múzeum nyom-
tatványtára. Petőfi életpályájának egyik legérdekesebb sza-
kaszát tehát még a mai nap is meglehető homály fedi.

Lángeszű emberek sorsát azok a lelki tulajdonságok,
hajlamok és képességek írják meg előre, melyekkel meg-
születnek. Az öröklött vérvegyület vagy a tervszerű nevelés
nem termi a zsenit. Valami divinativ törvényszerűség oltja
már a gyermeklélekbe bele azt a minden másom úrrá erő-
södő ösztönös hajlamot, amelyhez, ha később a magassabb

hivatás felemelő és erőt adó érzete járul, megteremtődik a tudós, a költő, a művész.

Petőfi életpályáját is leküzdhetetlen hajlamai: a korlátlan szabadságvágy, a színművészetért való imádatos lelkesedés és a logabszolutabb értékű költői tehetség irányították végzetszerű bizonyossággal.

Ha az okokat kutatjuk, amelyek Petőfit, a senkinek sem rózsás, de az ő szegény fejének meg éppen csak a legszúrósabb töviseket termő sszibészpályára vezették, a felületesség vádjá nélkül helyezkedhetnénk a nagy bölcsésznek: Ribotnak, a lángészről írott értekezésében kifejtett álláspontjára: „Ha azt kérdezzük, — írja Ribot — miért működik a teremtő képzelet egy meghatározott irányban, pl. költészet, vagy fizika, kereskedelem, vagy mechanika, geometria, vagy festészet, stratégia, vagy zene terén, nem tudunk mit felelni. Ez az egyéni szervezet következménye, amelynek titkait nem ismerjük.“

Tehát az ok: az egyéniség, megmagyarázhatatlan.

Ez kétségkívül így is van. De Petőfi szinipályára sodródásának az egyéniségében rejtőző indító okokon kívül még más kézenfekvőbb magyarázata is van.

A magyar szellem utolérhetetlen lantosságának, amint a német költészetben Lenau és Haine, az angolban Shakespeare és Boz, a franciában Beranger, úgy a magyar irodalomtörténetben Csokonai Vitéz Mihály volt az eszményképe. Amint a fékezhetetlen szabadságszeretetet irányítja és teszi mindketőlük pályáját hasonlatossá, úgy műveiket boncolgatva ezekben is lépten-nyomon érintkező pontokat találhatunk. Csokonai, a klasszikus magyar garabonciás, aki talán nem is annyira költészetével, mint inkább kalandos és küzdelmes élettörténetével gyakorolt irányító hatást a nyughatatlan és tekintélyt nem ismerő Petőfire, bizonyítottan színjátszó tehetség volt.

Petőfinek, nem csak mint embernek, de mint költőnek és ez a kettő talán senkinél sem jelent elválaszthatatlanabbul egyet, mint nála — nem csak életprincipiuma, de írásaiban is irányelve: a költészet szabadsága, amely önmagából támad, önmagáért él - és senkinek sem szolgál.

Legelsősorban mindennél erősebb függetlenségi érzete tette vonzóvá előtte a lenézett vándorkomédiás életet. Habár siker helyett csak éhséget és nyomort, a művészet fenséges rejtelmébe való beavattatás helyett csak csalódást adott cserébe lánglelke rajongásáért az imádott színpad és akár milyen erős elhatározással hagyatta is ott vele a pályatársak gunyja és kíméletlensége háromszor is a színészetet, fanatikus szabadságszerelme, ha véresre sebzett szívvel is, ugyanannyiszor vissza is hozta a dicsőség helyett csak kin-

nal és kiábrándulással fizető deszkákra. Az a szabadság-szerelem, amelyről a Farkasok dalá-ban így énekel:

„Részünk minden nyomor . . .
De szabadok vagyunk I”

A XIX. század elején az egész Európában egy közelgő történelmi ciklon szellemi előszele volt érezhető. A feudálisizmus súlyos igája alatt nyögő akkori Európa minden béklyóban vergődő, népénél törvényszerű visszahatásként, a nemzeti eszme lassankint forradalmi tényezővé kezdett izmosodni.

Az évszázados álomból kábultan ébredező magyar nemzet első és legtermészetesebb kulturális megmozdulása az elhanyagolt honnyelv érdekében történt.

A tespedő lelkekbe feltámadt a felszabadulni vágyás fékezhetetlen ösztöne és a szellemet is bilincsbe verő politikai elnyomatás, fagyasztóén hideg, de annál rozsdamartabb vasát kikezdték az izzótüzi eszmék és forrongó gondolatok.

A durva önkényuralom kívülről nyugodtnak látszó felszíne alatt, a romboló koráramlatok zsarátnokát, ifjú szellemóriások mindennél szívetfogóbb eszközzel: az. uj, csillogó köntösbe öltöztetett anyanyelvvel szították.

Mindennél természetesebb következmény tehát, hogy a szabadgondolat és felszabadult érzések fantasztája, nemcsak nemzetének, de az egész, emberiség keresztfájának fájalmát szíven hordozó ifjú apostol, aki még hozzá kora magyar nyelvének legnagyobb költői tehetségű reformátora is; az eszmék és gondolatok terjesztésére kétezeröt száz év óta a legideálisabb alkalmasságú szószékre: a színpadra terelődik.

Hajlamain kívül még anyagi nyomorúsága is, amely nélkül kevés szellemi nagyság került még az irodalom vagy művészet-történet lapjaira, mutatta néki az utat a vándorélet felé. Keserű gunyjául golgotás sorsának, amilyen korán ösztökölte dalra műzsája s amilyen határozott és biztos öntudattal érezte kétségbevonhatatlan költői hivatását, épp oly kétségbeesetten kellett meggyőződnie arról is, hogy imádságosan szeretett nemzete között mily oázistalan sivatag az olimpusi istenek minden kegyes adományával felruházott ifjú költőnek az élete. A költészetből csak éhenhalni lehetett. Ennél még a kitaláltóság bélyegét homlokán hordozó vásári komédiás mestersége is akármilyen keserves, akármilyen könnyes, de viszonylagosan biztosabb megélhetést nyújtott.

Sok versében, sokszor öntötte hallhatatlan sorokba és szedte muzsikás rímekbe ádáz sorsát, de talán legszebben abban a pár sor prózában, amelyet 1847. január 1-én a Votum Petőfiánummal (Jelszó) egy napon irt, előszó gyanánt az Emich Gusztáv által, ugyanez év márciusában kiadandó összes Költemények elé, de amelyet soha sem adott ki, sőt

ami Petőfi életében egyáltalán meg sem jelent s hogy nem kallódott el, az csak a véletlennek köszönhető.

„Nekem nem adta isten a sorsot, hogy kellemes ligetben, csalogánydal, lombsusogás és patakcsörgés közé vegyítsem énekemet a csendes boldogság, vagy a csendes fájdalomról. Az én életem csatatéren folyt; a szenvedések és szenvedélyek csataterén, régi szép napok holtteste, meggyilkolt remények halálhörgése, el nem ért vágyak gúnykacaja s csalódások boszorkánysipitásai közt dalol félté - bolyodottan múzsám, mint az elátkozott királyleány az Óperenciás tenger szigetében, melyet vadállatok és szörnyetegek őriznek.”

Petőfi, kétségkívül már a színpad deszkáin lelkében hordta költői nagyságának büszke tudatát. Pedig a színpad csak sikertelenséget, bukást és könnyekkel áztatott fekete kenyeret nyújtott a számára. Társai megnemértésétől elkésérítve hóban, fagyban, korgó gyomorral faluról-falura vándorolva, sokszor már-már kihullni készül kezéből kálváriás életének legkifejezőbb szimbóluma: a vándorbot. És mikor

„Pokollá lett az érzelemláng
És ő a lángban martalék;
A földön őt az életfának
Csak egy kis ága tartja még . .

akkor zsenije hatalmának biztos érzete adta lelkének az erőt megpróbáltatásainak elviselésére.

Mikor a tehetségtelennek tartott, mellőzött s pályatársai által végképp halálra keserített kis segédsszibész minden jövedelme csak az a pár garas, amit a vagyonos iróbarát regénye másolásával keres, akkor is kenyér helyett könyvet vásárol s hitelbekapott odújában, amelynek árában uzsorás háziasszonya egyetlen rendes kabátját fogta ott, dideregve, éhesen búvik nyomorult vackára, de imádott Shakespeare-jével hajtja álmra boldogtalan fejét. És álmodik. Álmodik dicsőségről, nagyságról, a halhatatlanságba nyíló virágos, babérlombos diadalkapuról. Nappal mindenki rossz, nappal mindenki hazug; szép csak az éjszaka, igaz, csak az álom l

„Anyám, az álmok nem hazudnak.
Takarjon bár a szemfödél,
Dicső neve költő fiadnak,
Anyám soká, örökkön él.”

Élete csak ez álom. S mi a valóság? Az. elérhetetlen vágyakért való meddő küzdelem és a pályatársak csufondáros gúnykacaja.

Ahítattal idézem az „el nem ért vágyak gúnykacájának“ történetét.

II.

Legelső kérdés, mikor és milyen körülmények között lett Petőfi színésszé?

Mint már említettem, Petőfi gyermekkorát és küzdelmes éveit hosszú ideig sűrű homály borította.

Legelső életrajzát, Chassin gyönyörű franciasággal megírt könyvét, inkább hősenek költészete iránti lelkes hódolat és a magyar nemzet iránti nagybecsülő elismerés jellemzik.

Chassin-nek leginkább az a fő érdeme, hogy művét át meg átszötte Petőfi verseinek a legelső, igazán mesteri fordítású idézeteivel és ez által egész Franciaországban felkeltette a szabadságharcunk Tyrteusa iránti érdeklődést.

A második, kisebb terjedelmű és már magyar nyelvű Zilahy-féle biográfiához tudományos megbízhatóság szempontjából szintén szó férhet.

Zilahy művének megjelenése után Petőfi élete és költészetéről jóidégig, egész a nyolcvanas évekig, a már meglevő adatok nyomán, csak összegyűjtő munka folyt, melynek betetőzését a Fischer-féle életrajz képezi.

A fenti kérdésre nézve mind a három említett munka egybehangzóan megegyezik abban, hogy a színészi hajlam első megnyilvánulása az aszódi gimnasiunban eltöltött harmadik évre, 1838-ra, tehát Petőfi 15-ik tavaszára esik.

Ez az. egybehangzó állítás annál is megbízhatóbbnak volt tekinthető, mert maga a hallhatatlan is, később, 1845-ben, az Úti Jegyzetek című prózai művében ugyanily értelemben irt aszódi életének ez epizódjáról.

1896-ban, a millenáris esztendőben jelent meg Ferenczi Zoltán, akkori kolozsvári tanárnak, a Kisfaludy Társaság által pályadíjjal jutalmazott és a végső lehetőségig megbízhatónak bizonyult Petőfi Életrajza, amely az eddigi megállapításoktól eltérően a színpad iránti vágy első fellobbanását már négy évvel korábbi időre, 1834-ére, tehát arra az. iskola-évre teszi, mikor Petőfi a pesti piarista gimnáziumnak volt a növendéke. Ide pedig a pesti evangélikus lyceumból került, ahova édesatyja a német nyelv elsajátítása végett hozta a sárszentlőrinci algimnáziumból.

Petőfi sem a szentlőrinci, sem a két pesti tanintézet fenmaradt okmányai szerint, nem volt rossz tanuló. Közepes kis diák volt, akit, mint a n/ilteszii gyermeket rendesen, az intelligenciájuk megőriz a magolástól.

Miért kellett tehát a kis Petrovics Sándort a szüleinek is mindenképpen alkalmasabb fővárosból Aszódra adni iskolába?

Az a körülmény, hogy a fiú nagyszülei valamikor itt laktak, meg, hogy édes anyja itt állt az öreg Petroviccsal oltár elé, nem igen képezhetett okot arra, hogy egy országosan elismert hírv tanintézetet egy eldugott kis vidéki mezőváros algimnáziumával cseréljenek fel.

Az érthetetlennek látszó ok magyarázatát megtaláljuk Korén István, Petőfi volt aszódi tanárának, a botanikai műveiről európaihírv későbbi szarvasi professzornak egyik barátjához (Ompolyi-hoz) írott levelében, melyben leírja, hogy a 12 éves kis Petrovicsot atyja, az 1835 szeptember elsejei beiratásnál, ezen szavakkal mutatta be neki: „Idehoztam a fiamat Pestről, Martíny Károlynak, fiam keresztapjának s a professzor ur iskolatársának ajánlatára, elvettem őt onnan, *meri már a színház körül ólálkodott.* Elhoztam őt ide, annál szívesebben, hogy Aszód mind nekem, mind nőmnek kedves emlékv város.”

Tehát a színház volt az oka annak, hogy a gondos és a színészeket soha fölöttébb nem kedvelő „jó öreg korcsmáros” Sándor fiának nem volt alkalmas a Pesti levegv.

Chassin a nagyobb súlyt inkább Petőfi költészetére, mint élettörténetére helyezvén, a költő gyermekéveit a lehető legrövidebben, összesen csak három oldalon tárgyalja és Petrovics Sándort a szentlőrinci iskolából egyenesen Aszódra viszi. Sem a gyönki évről, sem a két pesti gimnáziumban eltöltött időről, tehát a színpad iránt ez években első ízben megnyilvánuló érdeklődésről, egyáltalán semmit sem ír. Erről még Aszódot említve sem jegyez föl semmit és a selmeci csonka iskola évet is három kurta sorban elintézve, Petőfi sszibészvágyairól csak a Nemzeti Színháznál töltött statiszta hónapoknál tesz említést.

Zilahi már beszél ugyan a Piarista gimnáziumról, de a színházzal összefüggő pesti epizódról az aszódi beiratásnál nem emlékezik meg, hanem Petőfi Úti Jegyzetei nyomán, a sszibészhajlamot csak a harmadik aszódi évnél érinti.

Fischer, bár szószerint idézi Korén István levelét, de a szrnészvágy első felcsillanása helyeként, szintén a költő feljegyzéseit véve alapul, ugyancsak Aszódot jelöli meg.

Ezen, csak az első percben lényegtelennek látszó körülmény mellett csak az alapos Ferenczi nem megy el nyomtalanul

és ha bár csak általános észrevételként is, de hangsúlyozottan tárgyalja.*

1838-ban, tehát Petőfi másodéves syntaxista volt Aszódon, és ez az év hozta meg életének legelső válságát.

Az. Úti Jegyzetében Aszódról így emlékezik meg: „1. Itt kezdtem verseket csinálni. 2. Itt voltam először szerelmes. 3. Itt akartam először színésszé lenni. A verselés a szerelem eredménye volt. A színésszé lenni akarásnak pedig nem annyira az eredete, mint a következménye ismeretes.”

A zseni sorsát irányító ösztönök, hajlamok és képességek a tizenötéves kamaszfiú leikéből egyidőben, egyszerre és egymással a lehető leglogikusabb kapcsolatban robbannak ki.

Szíve első lángját egy kicsi iskolás leány: Cancriny Emília gyűjtja fel, kihez az első verseit írja.

A költészet és a szerelem mellé oly pompásan illik a színészet. Szabályosabb háromszöget egy zseniálisnak induló suhanc érzelmvilágában képzelni sem lehet.

1838 tavaszán Balog István és Gaál Mihály (Minya) igazgatása alatt egy 5 — 6 tagból álló vándorszínész csapat ütötte fel tanyáját Aszódon. Ez éppen elég volt ahhoz, hogy Petőfiből, a már Pesten lobot vetett vágy, mit az apai szigor csak lefékezett, de kiirtani nem tudott, most már elemi erővel törjön ki.

A kis gimnazista minden este a színházban van. Csodás hatással van lényére a színpad. Első szerelmét a kis árva papkisasszonyt egyszerre elfeledve, halálosan belebomlik egy Borcsa nevű színésznőbe. Mi nem természetesebb, hogy az iskolát is elhagyni szándékozik és a szzibésztruppba akar beállni. Jelentkezik tehát a színigazgatónál avval a kérelemmel, hogy vegye fel a társulathoz. A direktor látván, hogy éretlen suhancsal van dolga, óvatosan az iskolai binyitványra tereli a szót; Petrovics Sándor rohan Korenhez, az osztályvezető tanárhoz bizonyítványért, aki, midőn megtudja miről van szó, a lelkes kis legényt alaposan elpalcázza és azonkívül szándékát az öreg Petrovicsnak is megírja.

De beszéljen e helyen maga a költő: „Professzorom — Isten áldja meg őt — jónak látta tettbe menő tervemet egy oly férfinak megírni, kinek eléggé nem dicsérhető tulajdonsága volt: a színészetet csodálatraméltóképen való módon gyűlölni. Ezen ritka tulajdonú férfi történetesen éppen az atyám volt, ki — mint jó atyához illik — a veszedelmes hírvéfel után egy percig sem késett pokoli örvénybe sülyedendő fia megmentésére rohanni. S istentelen szándékomtól csakugyan eltérítettek atyai tanácsai, melyek még hetek múlva

* Életrajzi adatok mindenütt Ferenczi nyomán.

is meglátszódtak . . . hátamon és lelkelem porsátorának egyéb részein. (Úti Jegyzetek).

Petőfi barátai szerint, kiknek ő maga beszélt el, ez a dolog úgy esett, hogy az öreg Petrovics Aszódra érve, magukra csukta Sándor szobájának ajtaját és az úti táskájából kiszedett egy már otthon előre elkészített marhahajtó ostort és kegyetlenül elpüfölte vele a fiát. Valahányat húzott rá, annyiszor kérdezte: „Hát kell-e Borcsa? Kellenek-e komédiások?

Borcsát talán kiverhette a fejéből, de távolról sem a színészetet.

Ennek a kedélyes kis históriának azonban az az árnyoldala, hogy ettől a pillanattól fogva áll be Sándor és az édesapja közt a több évig tartó elhidegülés. A szenvedélyes, féktelen természetű fiú, e naptól kezdve atyjában csak zsarnokát látja, ki őt függetlenségétől és szabadságától fosztja meg.

A kemény lecke dacára mégis el akar mozdulásuk napján szökni a színészekkel, de Korén professzor ezt igen leleményesen úgy akadályozta meg, hogy Sándort erre az egész napra bezárta. Ez esemény örökre felejthetetlen nyomot hagy Petőfi emlékezetében és 1847-ből való Első Esküm című verse tárgyát is ez képezi.

„Gondolkodám a mód felől: miként
Szakíthatnám le rólam a bilincset? . . .
Színészek jöttek, s elhatározám
Közéjük állni és elmenni velök.
El, ha bár a földhöz ragadt nyomor
Mindkét kezével átölelne is.
Habár apámnak átka és anyámnak
Könnyűi lesznek útitársaim,
Csak hogy szabad, hogy független legyek.”

Maid pár sorral tovább így folytatja:

„Nagy és szent esküt mondék börtönömben.
Hogy életemnek egy fő célja lesz
S ez: a zsarnokság ellen küzdeni.“

Hogy fogadalmát miként tartotta meg , . . kálváriás élete a bizonyosság.

Az aszódi iskolát végzett tanulók közt divó szokás szerint Petőfi is Selmece szerett volna menni retorikát és poétikát tanulni.

Bár szülei időközben anyagilag teljesen tönkre mentek, atyja fokozott munkával és igyekezettel valahogy mégis módot nyújtott tehetséges fiának tanulmányai folytatására és 1838 augusztus 31-én Sándor, mint elsőéves rethor a Selmecebányái evangélikus lyceumba beiratkozhatott.

Az intézetben Boleman István és a pánszláv érzelmű Richard István lesznek nevezetesebb tanárai, akikkel egyenes szókimondó természete, nyílt esze és íüzes, sovén magyar érzése miatt az. állandó súrlódások elkerülhetetlenek.

A selmeci lyceumban, hol az akkori kor pedagógiai rendszere szerint az oktatási nyelv latin és a magyar nyelv csak melléktárgy volt, Petöfi és társai, az ébredező nemzeti szellem hatása alatt, az. anyanyelv ápolására és fejlesztésére magyar önképzökört (Magyar Társaság) alakítanak, melyben Petöfinek, habár csak elsőéves tanuló tehetsége vezető szerepet biztosít.

Pánszláv érzésű tanára, Richard, az. önképzökör magyarosító hatását ellensúlyozandó, szláv diákjaival tót nyelvű irodalmi kört létesített. E két különböző nyelvű és szellemű iskolai irodalmi kör vetélkedése lett oka aztán annak, hogy a különben jeles tehetségekkel megáldott fiú, nem igen vált tanárai kedvencévé. Bár a latin nyelven előadott magyar irodalmat és történelmet a legnagyobb lelkesedéssel tanulta, és a magyar társaságban poémaival és dolgozataival egyik dicséretet a másik után aratja, épp e két lelkesedéssel tanult tárgyból nem tud tanárai személyeskedései miatt jobb eredményt felmutatni. Például irodalom tanára, a szabadelvűsége miatt, a tanulók közt különben kedvelt és országos híró Boleman — ki később ugyan jóvá tette ezt a hibáját — azzal keseríti el Petrovics Sándor életét, hogy meggyanúsítja, hogy verseit nem is ő írja.

Az irodalmi körben kifejtett sikeres működése támasztja fel lelkében azt a fokról-fokra erősödő vágyát, hogy egy költeményét, már nyomtatásban is szeretné látni. E gondlattal összefüggésben érik meg benne az. elhatározás: szláv hangzású családi nevét, a Petrovicso-t, melyet azelőtt sem szeretett, de melyet a szláv profeszora igazságtalansága miatt most már egyenesen nem állhatott, magyaros hangzásúval cserélni fel. Jó hangzású magyar nevet akar és ez új név eljövendő dicsőségéről ábrándozik.

A dicsőségről való ábrándozás elmaradhatatlan lelki-következménye pedig az. lett, hogy a színpadról való kalandos álmai, melyeket az. apai szigor sem volt képes elűzni, úrrá lettek 15 éves képzeletén. Az. aszódi eset megismétlődött. A színház miatt ismét ellentétbe kerül az iskolai fegyelemmel, csakhogy — sajnos — itt már nem az atyailag viselkedő Korén tanár jóindulata simította el az ügyet. Itt egy tökfajú és feketemajú tót professzornak, aki nemzetiségi elvakultságában egy 15 éves fiú irodalmi működését annyira veszélyesnek tartotta, hogy „kontraönképzökört“ alakított ellene, ürügy kellett arra, ürügyet keresett, hogy a pánszláv heccek és tanári igazságtalanságok miatt dacossá és elke-

seredetté lett diákon, aki korlátolt tanárával szembeni ellenszenvét soha sem rejtette véka alá — bosszút állhasson.

A dolog, amely Petőfi jövő életére való döntő kihatáson kívül, egy zseniális diák gyerek ellen folytatott üldöző politika hiteles bizonyítéka, így esett: 1938 novemberében egy szedett-vedett kis német Schmier-trupp került Selmecbányára és Petrovics Sándor, ki tűzön-vizen keresztül boldog volt a színészeknek, a szigorú iskolai tilalom ellenére minden este színházban volt. Ha nem volt pénze, könyveit, ágyneműjét s más ingó-bingóját kótya-vetyélte el pár garasért, csakhogy a karzatjegyre valót előteremthesse.

Hogy mennyire szerelmes volt a színpadba, az is bizonyítja, hogy tüzes magyar érzése dacára, a legnagyobb lelkesedéssel látogatta a német előadásokat. Nem azt nézte, hogy a bűvös deszkákról, milyen nyelven szól az ige. Akármilyen nyelven is keresztül, ő csak a művészet fenségességét érezte. Szíve minden érzését és képzeletét rabul ez ejtette.

Kosztadó gazdája, egy részeges kamarai hajdú (nem tellett előkelőbb helyre a tönkrement falusi mészáros fiának) látva, hogy a fiú minden holmiját apránként eladogatja, bevádolta koszfosát, korhelykedésért és csavargásért az iskola igazgatóságnál.

Az elfogult és Petőfit kevély természete miatt egyébként sem kedvelő tanárainak több sem kellett. Minden vizsgálat, vagy utánjárás nélkül hitelt adtak az iszákos házigazdának és belejátszván a dologba természetesen Lichard tanár úr keze is, Petőfit szigorúan megbüntették és erről atyját is értesítették.

Az igazságtalan büntetés az önérzetes diákot még vadabb daccal töltötte el. Minden büntetéstől való félelemnél erősebb volt a vágyakozás, mely őt ellenálhatlanul csak a színházba csalogatta.

Kedves házigazdája, bosszúból, mert a feljelentés után Sándor elköltözött tőle, most már atyjának irt kíméletlen és pimaszhangu levelet, melyben fiát feneketlenül romlottnak és korhelynek vázolta.

Ez a befeketítő levél, továbbá az. a körülmény, hogy Lichard tanárnak sikerült Sándort, a magyar történelemből, mely különben legkedvesebb tárgya volt, az 1839 februárban a félévi vizsgán megbuktatni, az anyagi gondok súlya alatt nyögő apát, ki fiába helyezett reményeiben csalódott, hihetetlenül felbőszítették és arra az elhatározásra bírták, hogy fiát kitagadjja.

Levelet irt tehát Selmecre, melyben közli az atyai szeretetre méltatlan lett fiúval, hogy „hanyagsága, rendetlensége, korhelysége s kicsagongásai miatt érdemtelenné tette

magát arra, hogy róla többé, mint fiáról gondoskodják és hogy egészen sorsára bízza.«

A két kedves tót atyafi: a bős Lichard tanár ur és a részeges hajdú: Prisperinyi, amint látjuk egész alapos munkát végeztek.

Atyja e levelét, Sándor február 10-ike körül kapta kézhez. Testi-lelki jó barátja és iskolástársa, az id. Szeberényi írja, hogy Petőfit életében csak egyszer látta felzokogni, akkor, amikor atyja levelét neki megmutatta.

Barátai vigasztalni próbálták, biztatták, hogy világosítsa föl atyját a dolgok valódi állásáról. De minden rábeszélés hiábavalónak bizonyult. „Soha sem — felelte — Ismerem atyámat, de különben kegyelemért esedezni atyámnál sem fogok“.

Az iskolából kimaradt. Krajcárnyi jövedelem nélkül állva, mást nem is tehetett. Még egy-kéf napig időzött csak Selmecen, addig, amíg megmaradt pár könyvét és ruháját eladogatta. 1839 február 15-én éjfél után megcsókolta a két Szeberényi fiút és öt garassal a zsebében a csikorgó és havas éjszakában nekivágott a Pest felé vezető országutnak.

A derék Szeberényi, a nála hagyott versek közül, másnap, A Költő Szenvedése címűt felolvasta a Magyar Társaságban. A jó fiúk meghatottan hallgatták szerencsétlen sorsú társuk utolsó ritmusait és a bírálók egyhangúan az érdemkönyvbe való iktatás mellett határoztak. Hódolatukat így rótták le, az. országút havát már messze taposó, sorsüldözött kis poéta barátjuk iránt. A magyarfaló Lichard tanár diadalmamórát ez az egyhangú elismerés egy kicsit megrontotta.

Két heti, hóban-fagyban való kóborlás után, március első napjaiban a félbemaradt selmeci diák egy árva garas nélkül érkezik meg Pestre. Éhes is, táradt is. Nincs hova fejét lehajtani. A nagyváros emberrengeiegeében csak egy valakit ismer: A Vörös ökör korcsmárosát. Atyja szokott ideszállni, ha Pesten járt. Felkeresi hát a fogadót és mivel a husvét már nem messze volt, azt mondta hát a vendég-lősnek, hogy a szünidőre igyekezik haza, de atyját, aki majd szekérrel jön elébe Pestig, itt kell bevárnia. A fogadós gyanakvás nélkül be is ugrott a teljesen valószínűnek látszó mesének.

Már majdnem egy hete élt Sándor, apia kontójára a Vörös ököreen, mikor beszaladt egyszer szobájába a pincér és örömmel újságolja, hogy megjött ám az atyja ura. A fiú ijedten próbál menekülni, felrántja az. ajtót, hogy kifusson, de abban a pillanatban már előtte áll az atyja. Nincs mit tenni, vagy őszintén elmondani mindent, vagy tovább hazudni. Egy kis hazugsággal ilyenkor több, vagy kevesebb, már úgy is mindegy, hát apjának is beadja ugyanazt a mesét,

amit a vendéglősnek. T. i. hogy ő húsvéti vakációra igyekezik hazafelé. A húsvét történetesen ebben az évben a hó végére esett és most még csak március első hetében voltak. Gyanúsnak tiint az öregnek a dolog, de a megszorult gyerek hazudott rendületlenül tovább, hogy levelet is hozott a tanáraitól, az bizonyítványával együtt a ládájában maradt, amit letett a jó ismerősüknél, akinél pesti diák korában lakott, de elhozhatja azonnal.

Élt a gyanúperrel az öreg, hogy el akar illanni a fiú, karonfogta tehát, hogy majd együtt mennek el a ládáért. Közben Sándor, kinek tavalyról még élénk emlékezetében volt az aszódi elnadrágolás, merész dologra határozta el magát. Egy épület előtt megállította az apját, hogy hát ez az a ház, ahova igyekeznek. Szép udvariasan kaput nyitott előtte, de alig haladt az öreg pár lépcsőt fölfelé, becsapta utánna az utca-ajtót, s mint akit puskából lönek ki, elfutott.

Az öreg egy darabig keresgélt, hívogatta, de mikor látta, hogy úgysis hiába, azzal a szomorú tudattal, hogy az ő fia a legjavithatatlanabb gézengúz a világon, hazafelé fordult. Otthon aztán még azt is megtiltotta, hogy a fia nevét valaki kiejtse előtte.

Sándor aztán, hogy az apját kényszerűségből így falhoz állította, hogy-hogynem, mert erről sem ő nem ír semmit, sem pedig a Nemzeti Színház feljegyzései között nem találni ily irányú nyomot, valahogy bekerült a megnyitása óta mái második éve működő Nemzeti Színházhoz. Persze az ő gyerekeszével színpadról, fényes szerepekről és sszibészdicőségéről álmodozott. Eelvilágosították tehát jóakaratulag, hogy először is sokkal fiatalabb még, aztán meg a külseje sem megfelelő, szóval okos érvekkel igyekeztek eltéríteni a szándékától. De nem olyan feje volt, hogy abból egykönnyen kilehetett volna verni valamit. I la már színésszé nem lehetett ott maradt statisztának, szerephordó szolgának, valami olyan lós-fuss legénynek. Rónai néven szegődött a színházhoz, mert még becsületes nevét is, melyet különben sem kedvelt valami nagyon, atyjára való tekintettel, eltagadta. Így végre, habár egyelőre nem is mint színész, de azért mégis lelke-vágya, tündérialma: a színpad közelében élhetett.

A Nemzeti Színháznál töltött két hónapjáról (1839. március és április) nem sokat tudunk. Az Úti jegyzetekben csak annyit említ fel, hogy hordta a székeket, meg a pamlagokaf a színpadra, a színészek a korcsmába szalasztották sörért, borért, tormás kolbászért, előadás után pedig pár krajcárért színésznőket kísért haza lámpással.

Hát ez nem valami sok, de Petőfinek ez is nagy gyönyörűség volt, mert bár Thália szentélyében alig-alig ministrált, de mégis a megcsodált színészekkel ilymódon érintke-

zést találhatott. Bizonyára azzal vigasztalhatta magát, hogy a nagy Shakespeare is így kezdte valamikor.

A színpad iránti szerelem egy percig sem térítette el az irodalomtól, mert a két hajlandóság párhuzamosan élt a lelkében. Épp ezért boldogságát csak tetőzte, ha színpadi bálványain kívül a irodalmi világ két legünnepeltebb nagyságát: Vörösmarty! és Bajzát mindennap megcsodálhatta a Nemzeti Színház udvarán.

Atyja, egyik ismerősük útján valahogy hirt kapott a fiáról. Elhatározta, hogy ha törik, ha szakad, kiragadja a komédiások közül és hazaviszi. Fölszekerezik tehát Pestre a jó öreg és beállít a Nemzeti Színházhoz. Főpróba volt valamiből. Rónai Sándor, az éhes statisztagyerek a nagy Egressy, Bartha meg Szentpétery játékát leste egy kulissza mögött, megbújva, tágranyilt szemmel, amikor csak apja dörmögő hangját hallja a háta mögött, amint Rónai „színész úr” után tudakozódik. Szörnyen megijedt, körülnéz, hogy merre volna tágasabb, hát egyszerre csak zokogva esik nyakába az anyja és össze-vissza csókolva fiát, keserű könnyhullatások közt szívettpőn kérleli, hogy menjen velük haza és hagyja ott a komédiáséletet.

És az anyai könny, mint legtöbbször most is diadal-maskodik. Az öreg Petrovicznak azonban már némelyes tapasztalatai lévén Sándor urfi jószóra való hajlandóságát illetőleg, hát gondosan rajta tartotta szemét az egész utón, nehogy ismét megugorhasson.

Petőfinek csakis sszibészéletével foglalkozván, az 1839 május elejétől 1841 júliusáig terjedő, máskülönben igen sok jelentős eseményt felölelő időszakot csak futólag érintem.

Ahogy a Nemzeti Színházról elkerült, őszig egy mérnök rokonánál Ostfiasszonyfalván tartózkodott, aki dacára annak, hogy megígérte, hogy további iskoláztatásához módot nyújt, egy-két hó múlva, valami csinált ürüggyel (Sándor ismét szerelembe keveredett egy Tóth Róza nevű szép szőke lánnyal, kihez egy csomó költeményt is irt) csupán hogy adott ígéretétől jórokon módjára szabaduljon, Sándort apja előtt is könnyelműséggel vádolva, elküldi a háztól.

A megélhetéshez és iskolái folytatásához a legcsekélyebb jövedelemmel sem rendelkezvén a fiú, kétségbeesett helyzetében Sopronba megy és hat évi időtartamra szolgálatot vállalva, önkéntesen beáll egy gyalogezredbe.

Eleinte itt, majd később Károlyvárosban és Zágrábban szolgált. Az egyenruha és a lelketölő, unalmas szolgálat sem akadályozták abban, hogy műveltségét önképzéssel még a kaszárnyában is tovább ne fejlessze, de gyöngye testalkata nem bírva a kemény fáradalmakkal járó katonai szolgálatot, súlyos betegen kórházba kerül s egy humánus gondolkozásé

katonaorvos segítségével, 18 havi szolgálat után, mint minden szolgálatra alkalmatlan rokkantat, Zágrábban, a hadsereg kötelékéből elbocsátják.

Zágrábból, Orlay barátját felkeresendő, Sopronba gyalogolt, de az, akkor már Pápán folytatta tanulmányait. Sándor ide is követi és segítségével, hiányzó iskolai bizonyítványai dacára, beiratkozik a pápai evangélikus főiskola bölcsészeti osztályára. De egy csinyie miatt (vedlett katona ruhájában ment előadásra) egyik morózus tanárával, aki alaposan lefordta, összekiilönbözik és sértett önérzete ismét vándorbotot ad a kezébe.

Mikor Pápát így szeszélyétől kergetve elhagyta, ismét feltámad lelkében a színészet utáni vágy. De jól tudva azt is, hogy apja ehez úgy sem fogja beleegyezését adni, haza se megy, hanem útját Pozsonynak veszi. Jövőjét illető terve még kialakulatlan. Tépelődve latolgatja, hogy folytassa-e az iskolát, vagy vágyát követve, színész leg/en. író és színész: ez minden vágya. Elhatározza tehát, hogy felkeresi apját Dunavecscén, kibékíti és beleegyezését kéri a művészpályához. Atyja hallani sem akar a dolgról. Eleinte a kis gazdasága körül próbálkozik vele, majd mikor látta, hogy ott semmi hasznát sem veszi, a mészáros mesterségre próbálja fogni. Buzgolkodásával ellentétben, hogy a saját becsületes mesterségére tanítsa a fiát, anyja latba vetette minden befolyását, hogy taníttassák Sándort inkább tovább és anyai szíve büszkeségében mindenáron tudósembert akart neveltetni a fiából.

Sándor bár se pap, se prókátor lenni nem szándékozott, de a húsvágótoké mellett sem képzelte el a jövő életét. Inkább megígéri hát az apjának, hogy ezentúl csakis az iskola lesz minden gondja. így aztán az öreg is, bár nehezen, de megnyugodott; de szomorú anyagi helyzetét fia előtt teljesen feltárva, azzal a kikötéssel egyezett bele a további iskoláztatásba, hogy hazulról segélyezni — bármennyire szeretné is — ezentúl nem fogja.

A szülői házban így két hónapot a pályaválasztás fölötti huza-vonával eltöltve, a színészet iránti vonzalom, atyjának tett ígérete dacára sem hagyja nyugodni. Szüleinek sem akarva már tovább terhére lenni, vándorbothoz nyúl hát ismét, de anyja könyörgésére előbb becsülettel megígérvén, hogy őszre, ha az iskolaév megkezdődik, valamelyik iskolában majd folytatja az abbahagyott tanulást, útját Pestnek veszi, mert azt remélte, hogy a tanév megkezdéséig valamely megélhetést biztosító foglalkozást talál.

Mivel Pesten nem akadt szerencséje, megpróbálkozott a Dunántúl. Átkelve a Balatonon, bejárja Somogy- és Veszprémmegyét és minden terv nélkül csatangolva véletlenül

elvetődik Ozora községbe, ahol történetesen egy hat tagból álló színtársulatot talál.

Felesleges talán e helyen a negyvenes évek vidéki színészetét ismertetni. A kicsapott diákokból, züllött mesterlegényekből s más giz-gaz népségből összeverődött truppok rossz fordítású német ritferdrámákat és énekes possékat játszanak, egy minden hájjal megkent uzsorás vezetése alatt, a falusi korcsmaszobák hordókra rakott színpadán. Nagy ritkán talán egy-egy magyar darabot is előadnak, mint pl. a Ludas Matyi-t, Peleskei Nótárius-t; a nagyobb társulatok esetleg a Csongor és Tündé-vel is megpróbálkoznak. Kölcsönként rongyokból, amelyeket rendesen elfelejtenek visszaadni, áll ki a ruhatár. Két-három rongyos kulissza a díszlet, faggyúgyertya a világítás, a zenekart pedig egy gitár képezi. Utazás az apostolok lován történik, mert az. egyetlen bagázsias szekér a cók-móknak kell; legfeljebb ha a direktorné, (ha nem nagyon kövér) még fölfér a tetejére. Fizetése nincs a színésznek. Proporcziót kapna a bevételből, — ha van. Ha ugyan a direktor mindenféle költség, díj és más zsvány-ság fejében az egészset meg nem tartja magának. Azért akkor találta meg legjobban számítását a színész, ha a nagyérdemű közönség naturaliakban: szalonnában, kenyérben és tojásban fizette meg belépti díját Thália templomába.

Hát ilyen bandát hozott a végzet Petőfi útjába Ozorán. Bánta is ő. Csak színház és színész legyen. A direktorral (a véletlenül műveltebb, külföldet járt és később öngyikossá lett Sepsy Károllyal) rögtön összebarátkozik és mi sem természetesebb, hogy azonnal beáll a truppbba.

A társulathoz való beszegődésének történetét egy későbbi, 1844-ben irt, „Levél egy színészbarátomhoz“ című versében kedves humorral a többek közt így festi:

Elöttem áll a délután, midőn
A színészetbe béavaitatám.

Beiktatának ünnepélyesen
A társaságba — nem tudva, mi
Valék: diák-e, vagy csizmadia?
Másnap fölléptem a Peleskei
Nótáriusban. Hősleg míkődém
Három szerepben, minthogy összesen
A társaságnak csak hat tagja volt.

Ezzel a társasággal három hónapig kódorgót!, mint az. említett költői levélben írja: „jó és balszerencse közt“ faluról-falura. Színpadi neve hol Borostyán volt, hol pedig a Nemzeti Színháznál felvett Rónai nevet használta.

Az első három hónap éppen elegendő volt ahoz, hogy a valódi szépségért és az igazi művészetért rajongó ideális lelke végképp kiábránduljon pályatársaiból. Orlay barátjá-

hoz intézett levelében is ezt panaszolja keserűn, de fentidézett versében még három év múlva is, mikor a színészet már csak emlék volt számára, így ír:

„Nem is hiszem, hogy a színészetet
Becsülni fogják, míg az befogad
Minden bitangot, gaz sehonnait,
Kik a világnak söpredékei
S itten keresnek biztos menhelyet.”

E sorok mindennél világosabban megokolják azt is, hogy mikor a trupp a közönség részvétlensége és saját belső marakodásai következtében Mohácson feloszlott, nem is igyekezett egyhamar más társulat után nézni, hanem Sopronba gyalogolt, hogy anyjának tett ígéretéhez híven az ottani ev. líceumba beiratkozva, folytassa félbeszakított tanulmányait. Miután Sopronban megélhetésre való kilátásait nem találta valami biztosnak, tovább ment Pozsonyba, de kedvezőbb viszonyokat ott sem talált. Ha sorsa véletlenül nem hozza össze egy volt aszódi iskolatársával, ugyancsak koplalásnak nézett volna elébe. Három-négy hetet Pozsonyban időzve, ha nem is tudott tanulmányai folytatásához szükséges jövedelmet biztosító egzisztenciát találni, napjai nem múltak el munkátlanul, mert ez időpontig irt költeményeit, melyeket a nyári sszibészkedés alatt rendezve füzetbe szedett, az itt Írott négy újabbal megtoldva, felajánlta kiadás végett egy könyvárusnak, aki azonban semmit sem akart azokért fizetni.

Ez. utolsó reményében is csalatkozva, elhagyja hát Pozsonyt és ismét Pápára megy Oriayhoz. ÓHay segítségével és egy Tarcy nevű, Petőfi tehetségét fölöttébb nagyra-becsülő tanár közbenjárására, újból fölveszik az. intézetbe, sőt — ha nem is valami fényesen — de megélhetését is biztosítják.

Anyagi helyzetének már e csekély javulása is meghozta zaklatott lelkének nyugalalmát; életkedve fokról-fokra visszatér, önbizalma erősödik és képességei, így újabb lendületet nyerve, csakhamar az iskolai képző társaság legsokoldalúbb és legs^orgalmasabb tagjává teszik. Prózai dolgozatokat és költeményeket ír, szaval és műbírálatokat készít. Barátaival: Jókai, Kerkápoly, Kozma Sándor, Bárány Gusztáv és Ács Károllyal, későbbi irodalmi, művészeti és közéletünk mindmegannyi jelessével folytatott munkássága jóval túlnő az iskolai irodalmi körök szokott színvonalán. A felsorolt nevek ma már egytől-egyig ironalomtörténeti fogalmak, de valamennyiök között az. ő nevét kapta leghamarabb szárnyra a hír. Első nyilvános feltűnése is pápai diákkorára esik. A Borozó című költeményét Bajza József az Atheneumban Petrovics Sándor név alatt leköszölte. Egyik álma tehát már

teljesült: versei a legjelesebb magyar kritikus ítélete nyomdafestékre méltónak találta.

Színészi vágyainak Pápán csak mint szorgalmas szavaló hódolhatott. E képességéről szóló bírálat egyik önképzőköri jegyzőkönyv szerint ennyi: „Személyesítő szavalata több helyen jó, de testtartása és taglejtése nem kielégítő.“ Tehát *személyesítő módon* szavalt; azaz nem is szavalt, hanem játszott az előadó dobogón. Testtartása és a taglejtése épp ezért nem lehetett kielégítő. A szavalás egy-két egyszerű gesztusnál nem kíván meg többet; ezeket egy ügyesebb szavaló is könnyen eltalálja. De a személyesítő szavalást személyesítő gesztusokkal is kíséri; azaz alakítani; ez már nehéz, mert ez már színészi munka.

E körülményre kitérni csak Petőfi erősen kétségbevont színjátzó talentuma érdekében tartottam fontosnak.

Komikus alakító tehetségének, a legnagyobb derűtséget keltve, egyszer úgy adta a önképzőkörben tanujelét, hogy Vörösmarty Szózatát tótos dialektusban szavalta el és arca is egy éhes tót diák vonásait ábrázolta. A jegyzőkönyv szerint szavalatát a következő szavakkal konferálta be: „Labdacsul azoknak, kiknek a színészi szavalástól gyomruk elromlott“. (Gúnyos célzás a fentebb említeti bírálatra.) Általában tehetséges előadónak bizonyult, csak orgánuma volt egy kissé tompa és orrhangzású.

Hogy Petőfi szép reményekre jogosító pápai élete se legyen a színészettől zavartalan, 1842. május elején Komáromi Eerencz és Szákfi József vezetése alatt egy nagyobb színtársulat kezdte meg előadásait a városban. Hiába tartozott jobbak közé a gárda, a kisvárosi közönség ismert nemtörődősége miatt majdnem minden este üres házak előtt játszottak a nemzeti színjátszás apostolai. Lelkes, mindennapos látogató csak kettő akadt: Petrovics Sándor és az ő elválhatatlan Kozma barátja.

A társulatnak volt egy Szalmáimé nevű tetszetős formájú és emellett igen tehetséges drámai hősnője, aki a Sándor diák egyébként is könnyen gyúló szívét csakhamar lángralobbantotta. Kozma, aki a Garay János által szerkesztett, Pegélő című, pesti folyóiratnak az odavaló tudósítója volt, sógora, a kollégiumi igazgató házánál hamarosan összepajtáskodott a színészekkel és egy színházi tárcát akart Komáromiék előadásairól lapjának felküldeni. Petőfi dacára annak, hogy gyűlölte Garayt, (az Atheneumnál való próbálkozás előtt a Regélő-nek küldött be három költeményt, de Garay nemcsak hogy a verseket nem közölte, hanem még a kísérő levélre sem válaszolt) megkérte Kozmát, hogy a cikk Szatmárinéről szóló részét ő írhasse. így is történt. De bármilyen gyöngéd érzellemmel is viseltetett a színésznő iránt,

teljesen tárgyilagos maradt. Az értékek dicsérő elismerése mellett, ideálja hibáira is kíméletlenül rámutat. Szerelem ide, szerelem oda, ha művészetről volt szó, Petőfi nem ismerte a színházi bírálatokban oly gyakran érvényesülő „személyi momentumokat“.

Tizenkilenc éves érzelmetelt szíve égett a vágytól, hogy imádottját személyesen is megismerhesse. Kozmának, aki a szszibésznéppel jóbarátságot tartott, nem hagyott addig békét, míg az meg nem ígérte, hogy adandó alkalommal majd Szatmárinénak és a többi színésznek bemutatja, akiknek tehetségei iránt, a röviddel azelőtt még ripacsszibész Petőfi, bámuló tisztelettel viseltetett.

Felpakolta tehát egy szép napon Kozma az ő szerelmetesszívű Sándor barátját és elvitte a Griff-vendéglőbe, ahol az egész társulat együtt lakott, tisztelgő látogatásra. Amint az emeletre fölfelé haladnának, nagy asszonyi marakodás zsvajva üti meg a füleiket. Fölérve aztán megpillantja Sándor, szívének szerelmét, amint piszkos, loncsos alsóruhájában, a folyosó közepén állva, egy darab vajaskenyér fölött ordítóva veszekszik egy másik színésznővel. Itjaink restelkedve odébb húzódtak, mert nem akartak a jelenlétük dacára sem félbeszakadó épületes jelenetnek tanúi lenni és Komáromi direktor szobáját keresték föl tisztelgő szándékkal. Ezt meg történetesen holtrészegen találták. Sándor éppen eleget látott ahhoz, hogy elmenjen a kedve a további viziteltől. Furcsa érzések közt fordúl ki a Griff-vendéglő kapuján és elszontyolodva ballagott hazafelé. Hogy kiábrándulása tökéletes legyen, útközben egyik, kuliszatitkokba beavatott ismerősétől még arról is értesült, hogy szíve bálványa egy városszerte ismert gazdag bérlővel viszonyt folytat.

Hogy mit érezhetett Petőfi az ily módon végződött látogatás után, annak hű képét adja a még aznapon megírt „Szín és Való” című balladája. A második rész két utolsó

Rejtsétek a szobát
Híven, óh kárpitok!
Szívzaggató, miket
Az ifjú látni fog.

Csók és édes szavak
S szerelmi jelenet.
Oh bűn, óh fortéiém —
Szerelmet pénz vehet.

strófája a következő:

Szegény Petőfi! Meglátszik, hogy csak három hónapot töltött még a színészetnél.

Annyi bizonyos, hogy a pápai hösnőnek, akivel még a személyes ismerkedésig sem jutott el, nagy része van abban, hogy ő, kinek különben szerelmi útjait meglehetősen sok állomás jelzi, az egy Prielle Kornéliát kivéve, színésznőbe soha sem lett többé szerelmes.

Érdekes feljegyezni, hogy a legkeserűbb, legfájdalmasabb kiábrándulásból született költeménye: a Szín és Való

volt az első verse, mellyel pénzt keresett. Elnyerte vele az önképzőkör balladára kítűzött két arany pályadíját.

Hogy a boldogtalan szerelem valóban aranyat fiadzott, ezt hitelesen bizonyítja a „Szín és Való“ még ma is meglevő kéziratának a hátára vezetett, költőknél szokatlanul őszinte önbírálatot tartalmazó következő nyugtája: „Ezért a rongyért két aranyat felvettem Horváth Ignác pénztárnok úrtól. — Petrovics Sándor.“

És minthogy a pénznek megvan az a jószokása, hogy oda kívánczik, ahol nincs egyedül, Petőfi ugyanazon az önképzőkör! évváró diszgyűlésen, ahol a két aranyat bezsebelte, még egy harmadikat is keresett, de ezt már a színészi talentuma szerezte a számára. Szálkai (Gaál József) versét az „Ólmosbotok“-at (tulajdonképpen politikai satíra) szavalta el a tőle már megszokott személyesítő módon. Egy falusi parasztválasztó jelmezében, borjuszájú ingben, lobbogós gatyában, az ólmos fütyköst kezében suhogtatva lépett a dobogóra és oly jóízűen személyesítette a nagyszájú kortest, hogy a hallgatók között ülő Gr. Esterházy Pál, a már elnyert két aranyat — a mindig üreszebü Sándor diák nem kis öröme — elismerése jeléül, még egy harmadikkal is megtoldotta.

A nagyvakációt két barátjánál: Jókai és Orlaynál és részben szüleinél töltötte el. A színészet iránti szenvedélye még ilyenkor sem hagyta nyugton. A békésmegyei Mezőberényben, ahol Orlay vendége volt, a Demény-féle színtársulatnál, mint műkedvelő fellép a Peleskei nótáriusban, Bacur Gazsi szerepében. Egy más alkalommal pedig felvonás közben költeményeket szaval.

Nagy szünidő után visszatér Pápára, hogy folytassa iskoláit. Szerencsétlenségére, tavalyi helyén, Horváth ügyvédnél, ahol az elmúlt évben irodai munkáért és instruktorkodásért kosztol és néhány forint fizetést is kapott, állását már az ügyvéd egy jogász rokonával találta betöltve. Két legjobb barátja közül, akiknek segítségére mindig számíthatott: Jókai már Kecskemétre ment tanulmányait folytatni, Orlay pedig még nem érkezett vissza Pápára.

A ráköszöntő nélkülözések megérlelik benne az elhatározást, hogy végleg elhagyja az iskolát és ismét színpadra lép. Kétségbeesett helyzetéről és lelki küzdelmeiről Szeberényihez írott levele következő sorai tanúskodnak: „Egy borzasztó mélység előtt állok, melyet átlépnem kell s e lépéssel talán két szívet (szüléimét) repesztek meg s mégsem tehetek másképp. Lásd Barátom! színésszé kell lennem, kell, nincs semmi menedék; szüleim nem segíhetnek s Pápán sincs semmi alkalmam, mellyel a nyomorult filléreket életem tengetésére megszerezhetném. Most már harmadszor színésszé!

Lássuk, mit ad a végzet. Mondjam-e, hogy nemcsak a mindennapi kenyérkeresés a céloom, (mert úgy kocissá, vagy béressé lennék s bizonyosabb kenyeret eendeném) hanem, hogy magasabbra törekszem s a célt szemem elől soha eltéveszteni nem fogom! Művész és költő! Barátom mint hevílők! De már rég meg van mondva, hogy én középszerű ember nem leszek: aut Caesar auf nihil!"

Tehát ismét a mindennapi kenyérért! De elhatározására a szívéből soha ki nem téphető színpad iránti szenvedély is döntő befolyással volt.

Pápáról 1842. november 2-án távozott el és egy pár napi Veszprémben időzés után Székesfehérvárra érkezik, ahol Szabó József színtársulata tartotta ezidőben előadásait.

Szabó József, aki rövid idővel azelőtt még a Nemzeti Színháznál kardalnok volt, kisebb örökséghez jutva társulatot szervezett és gondos előadásaival hamarosan a vidék legjobb nevű igazgatója lett.

Társulata nevesebb tagjai voltak: Vitéz Keszi József (a későbbi igazgató) és felesége Gosztonyi Viktória, Szuper Károly, jellemkómikus és felesége Maróca Anna, De Cau Mimi, a később európai hírességű primadonna, Munkácsi János és a felesége, Mészáros Annikó, Nagy Tini, Körmendi Lina, Török Béni, a kiváló tragikus hős, Almási Pista, a legelső képzetesebb magyar vidéki rendező, Fekete Soma, a későbbi pes i író, Németi György, baritonista (később a Nemzeti Színháznál pénztáros), Fitos Sándor, balletmester, Görbe Ferdinand, Keszthelyi Ferencz és Fehér János. Az igazgató is játszott, de a felesége, az elszóttetett, finnyáskodó úrhölgy, nem volt színésznő.

Petőfi, minden valószínűség szerint, már Pápán megtudta, hogy a társulat Székesfehérváron van és már kész tervvel jött a városba, hol Szuper Károlyt felkeresve, megkérte, hogy ajánlja az igazgatónak.

Szuper naplója 1842. november 11-ről keltezve, e pontot illetőleg a következő: „A napokban érkezett hozzánk egy pápai diák, aki, minthogy kiskunsági, mint én, mert félegyházi, engem keresett fel, hogy mint földije, ajánljam az igazgatónak. Csehfalvi társulatánál már játszott, de rögtön abba hagyta. Én region ajánlottam a közbenjárásomat és fel is vették a társulathoz. Ez Petőfi, ki tegnap lépett föl először a Párisi Naplopó-ban egy inas szerepében, aki Bizo-t ki-neveti, midőn a Naplopó a földre ejti. Ekkor írta Petőfi Első szerepem költeményét.“

Tehát ez az a bizonyos első fellépés, amely körül már oly sok vita folyt és amelyet a felületesebb életrajzírók, az események hatása alatt született verset véve kiindulópontul, valósággal első föllépésének tekintenek. Tehát Petőfinek ez

első, komolyabb (székesfehérvári) föllépése Borostyán színésznév alatt 1842. november 10-re, egy fatális pénteki napra esik. A darab, melyben először játszott, a fenmaradt sűgőpéldány első oldala szerint a következő:

A PÁRISI NAPLOPÓ.

Vígjáték 3 felvonásban. — Bayard és Wanderbusch munkája. Dunkel Tódor után

Fordította: SZIGLIGETI EDUARD.

1837.

Szabó József tulajdona.

Ez a vígjáték nem az említett címen, hanem más formában ismeretes a magyar közönség előtt. Konti József A Suhanc című operettjének szövegét ebből a vígjátékból irta Csíki Gergely.

Szuper, aki naplóját nem mindennapi pontos bejegyzések, hanem inkább visszaemlékezések alapján vezette, sok tévedésre ad alkalmat, midőn azt állítja, hogy Petőfi egy inas szerepében lépett fel, aki Bizo-t kineveti, midőn a Naplopó a földre ejti. Ez a följegyzés okozta aztán azt a zavart, hogy az életrajzírók egy része, még az utóbbi időkben is abban a tévhitben volt, hogy Petőfi a címszerepet, Józsit játszotta, aki tényleg egy helyen (első felvonás 3. jelenet) Bizo-t kineveti.

Még a tudós Ferenczi Zoltán is, műve első kötete 370. lapján ezt írja: „Első fellépte november 10-én történt a Párisi Naplopóban, Józsi szerepében, aki Bizo-t kineveti.“ És ugyanazon az oldalon csillag alatti jegyzetként hozzáfűzi a következőt: „Nem érdektelen, hogy e szerepet rendszeren nők játszák, így l.endvainének is bámúlt szerepe volt.”

Ez a jegyzet képezi Szuper és az. őt követő Ferenczi tévedésének is a legfőbb bizonyítékát, mert sz.inészszemmel nézve a dolgot, elsősorban kizárt eset, hogy egy tapasztalt igazgató egy teljesen kezdő sszibészgyereket, kedvelt műsor-darabjának úgynevezett parádés nadrág-szerepében, melyet mindig a telt házat vonzó ünnepelel primadonnák játszanak, fölléptessen, másodsor, Petőfinek Szeberényihez, Kecskemét-ről 1843. május 5-én írott levele a következő mondatot tartalmazza: „Színész vagyok, noha igen parányi lény a színpadon". Különben is már teljes hitelességgel beigazolódott, hogy Petőfi, Borostyán álnév alatt, a Párisi Naplopóban nem Józsit, hanem a 2-ik inast játszotta.

Némethy György visszaemlékezései szerint, Petőfi sok vitára alkalmat adó székesfehérvári első föllépése a Bársony-cipő-ben (lovagi játék 5 felvonásban, Pichler Karolina regénye után irta: Birsch-Pfeifer Scharlotta, fordította Ts. Deáky Filep Sámuel úr Kolozsváron) történt volna.

A már említett „Első szerepem“ című verse minden kétséget kizáróan az első feltevést erősíti meg:

„Színészé lettem.	Megkapám Én a szerepben jóízűn
Az első szerepet,	S szívemből neveték;
S a színpadon először is	Pályámon, óh úgy is tudom
Nevetnem kellett.	Leend ok sírni még.

És az ok nagyon hamar be is következett.

Szabóék rendezője, Almási Pista, egy kissé orrhangzású beszéde miatt nem kedvelte Petőfit. Bármilyen értelmes színésznek is bizonyult, a társulattól, mint hasznavehetlent el akarták bocsájtani. A véletlenül múlt, hogy nem így történt. A társulat sűgőja egy nap megbetegedvén, helyette a fiatal Borostyán (Petőfi) sűgött szívességéből a főpróbán. Mint sűgő oly nagyszerűen bevált, hogy az igazgató felajánlotta neki, hogy mint sűgőt felemelt fizetéssel továbbra is megtartja.

A művészálmokat szövő Petőfi önérzetét ez az ajánlat rettenetesen felháborította; dühében az egész éjszakát álmatlanul töltötte és reggelre haragját már versbe is öntötte. A költemény „A sűgő“ címet viselte. Ékes rigmusokban, gűnyos hangon dicsőíti a sűgő hatalmát, aki az egyetlen úr a színészek fölött, mert tőle függnek. De ő megveti ezt a színpad alatti hatalmat és a deszkák fölötti dicsőségre vágyik. Az igazgató ajánlatát levélben utasította vissza. A ravasz direktor szorultságában most már mézes-mázos szóval kérte Petőfit, hogy csak az új sűgő megérkezéséig vállalja ezt a gyűlölt hivatalt. így aztán Petőfi is megengesztelődött valahogy és a társulathoz is megmaradhatott. A sűgői dicsőséget ironikus hangon dicsőítő versét pedig, az irodalomtörténészek legnagyobb sajnálatára, összetépte.

Székesfehérváron nem valami jól ment Szabóék dolga. A költősszibész kínlódott, nyomorgott, de múzsáját a nélkülözések nem tudták elnémítani. Bajzával, mint színész is, tovább fentartotta az összeköttetést, sőt 1842. karácsonyán Pesten járva, meglátogatta őt és Vörösmarty! és bár mindössze csak fél napot időzött közöttük, de ez a pár óra egész életére legszebb emlékei közé tartozik.

Székesfehérvári sszibészkedése idejében tűnik először fel az Atheneumban a Petőfi név. Ez időponttól sűrűbben jelentek meg költeményei az Atheneumban, a Honderűben, Oarai lapjában, aki sietett előző tapintatlanságát az egyre ismertebbé váló költővel szemben jóvátenni. A „Hazám“ és „Bűjdosó“ című költemények alá irt költői álnevet, amely tulajdonképpen szláv családi nevének szó szerinti magyar fordítása, ezentúl végleg megtartja és az éhes kis vidéki színész e néven megkezdí diadalutját a hallhatatlanság felé.

Színpadai sikertelenségeiért kárpótolta a költői hírnév, mert a színészsiker, bármint élt halt is a színpadért, sehogy sem akart mellészegődni.

Ennek is meg volt a maga oka. Petőfi abban a korban lépett színpadra, mikor a színész legfőbb eszközeit a külső megjelenés és az öblös hang képezték. Őt, közepes magasságú, keskenyvállú, sovány termete, keserű vonású arca és főleg tompa, ércetlen hangja már eleve alkalmatlanná tették a színi pályára. Egy tagbaszakadt henteslegény, ha tűrhető ábrázata volt, egy elzúllott, iszákos, kicsapott diák, ha dörgő hangon foszlánnyá tépte a kulisszákat, egy facér borbélylegény, a karzatnak adresszált hülye rögtönzéseivel, egy szívdöglesztően kinyalt, állástalan diurnista, kit Adonisznak tartottak a kövér vidéki asszonyságok, mind sokkal könnyebben találták meg az utat a publikum szívéhez, mint a színpadot szent rajongással imádó, intelligens, gondolkozó, tanúit és szenvedélygazdag s a színészetet a művészet koronájának tartó költő. Hamlet és Coriolanus voltak a vágyai netovábbja és nem jutott tovább az inasszerepeknél. Legfeljebb akkor jutott a számára valami nagyobb feladat, ha valamelyik színész megbetegedett, vagy visszaküldött egy szerepet. Emellett koplalt, rongyos volt, didergett s ha melegegdeni akart Szuper Károlyhoz ment. A meleg szobában aztán, egy könyvbe bújva, órák hosszáig elolvasott, avagy Szuperrel vitakozott. Egy ilyen irodalmi vita alkalomával Szuper elbámulva barátja képzettségén, így kiáltott fel: „Szegény Sándor, milyen rossz pályát választottál magadnak, jobbra születted Te. Mennyit kell neked szenvedned, ha köztünk maradsz.“

És a jóslat beteljesedett. Szüvedett, fűrt, vergődött. Ádáz sorsától megtiporva sokszor földrehúllottf, de ismét fölemelkedett, mert rendíthetetlen erővel és bizalommal hitt egyetlen céljában: a művészetben.

Szabó társulata 1843. január 1-én, különböző okok miatt, feloszlott, illetve kettészakadt. Az. okokról elég lesz, ha a Szuper naplójából a következő sorokat idézem: „Az ármány benne igen elharapódzott, úgy, hogy némelyek még a csalásra is rávetemedtek s tegnapi számadásunkban a bérlet egy részét el akarták sikkasztani. Az. oppositót én, Petőfi, Fekete Soma és Némethy képezzük, de bajos boldogulunk, midőn a főbbek ellenünk vannak.

Élénk kép a porporcióra játszó társulatok életéből.

A társulat azon része, melyhez Petőfi is tartozott, január 10-ig még Székesfehérváron játszott, 11-én pedig közös elhatározással Kecskemétnek vették útjukat.

Petőfi kecskeméti élete egy csöppet sem volt jobb az előbbinél. Küzdött, nyomorgóit, szüvedett itt is. A színpad

kudarcokért csak az egyre lombosodó költői hírneve hoz számára vigasztalást. Ezidőbeli versei legtöbbször hű tükre csalódott lelke vergődése, szomorúsága és borongásának:

Óh télnék dermesztő hidegie,
Mely a folyókat lebilincseléd,
Óh félnek dermesztő hidegie
Bilincsel le szememnek csepkönnyét.

(Könyeim.)

Mért a vágy e lázas agyban,
Szállni csillagok fölé?
Hogyha őt a sors haragja
Földön csúszni rendd.

(Halálvágy.)

A színpadi mûzsa csak nem akarta kegyeibe venni. Még mindig csak segédsszibész és színlaposztó volt. Véletlenségből ha jutott egy-egy hálátlan szerephez, olyanhoz, ami másnak nem kellett. Mint pl. Jakab István, a Falusi lakodalomban, az Apa, a Velencei hölgyben, Gémesi, A szökött katonában, Demeter, Micbán családjában.

Társaitól kíméletlenül csipkedve, gúnyolva, elkeseredése és elkedvetlenedése fokról-fokra növekedett. Hogy kollegái ízléstelen bosszantásait visszafizesse, elkeseredésében sokszor megtette, hogy a legvére ebb tragédiában komikus maszkot csinált és a legmegrázóbb jelenetben megkacagatta vele a közönséget. Halm Grizeldisében, mert nem adott neki lovagruhájához kardot a ruhatáros, (még a beste kecske is azzal csipett egyet rajta, hogy az a pár kard, ami van, a főszereplőknek kell) Petőfi kardköijébe egy furkós botot dugott és abban a jelenetben, mikor Percival lovag ártatlan neje védelmére kardot kell rántania, a legkomolyabb arccal kirántotta a furkós botot és elkezdett vele kegyetlenül vagdalkozni. A Percival-t játszó Dézsi Zsigmond, a komoly drámai jelenet közben elnevette magát, a nevetés átragadt róla a többi színészekre, színpadról a nézőtérre és végül a közönség már a színészekkel együtt hahotázott a furkósbotos lovagon.

Az okozott botrányért a színházi bíróság 5 forint bírságra ítélte Petőfit, de a hónap végén, mivel az egész járandósága nem tett ki öt forintot, direktora nagy kegyesen elengedte neki a büntetést.

Pályatársai kíméletlenségétől nagyon, de nagyon sokat szenveded. Már az egész országban ismeretes volt, mint költő, mikor a színészek még mindig kétségbe vonták, hogy költeményeit valóban ő írja. Szeberényinek írja, hogy: „Színésztársaim is olvasták az Atheneumban Petőfi verseit, de ők nem hiszik, hogy én vagyok az. Egyébiránt nem sokat törődöm velük, kik többnyire asini ad lyram.”

Néhány héttel később Bajzának ezt írja: „Mennyi ármány a színészeknél, gyakran jajdulok fel: isteni mûvészet, miért ördögök papjaid? Minthogy éppen jó alkalom van (Szabó József igazgatóm van Pesten) bátorkodom a Tekintetes Urat kérni, méltóztassék az Atheneum azon számaint elküldeni,

melyekben verseim vannak. Színésztársaim kételkednek, hogy én volnék az a Petőfi, akinek az Atheneumban versei jönnek. Keveset törődöm rajt — nem nekik írok. Munkáim megválasztásában még egyszer a legnagyobb szigorúságot kérve, maradok a Tekintetes Úrnak tisztelő szolgája Petőfi Sándor.“

Láthatjuk e sorokból, hogy Petőfi igazi, férfias haragra nem is méltatta népét, csak megvetette őket és minden intrika dacára, mégis csak haladt valamit előre. Kecskeméten már a függöny elé is tapsolták.

Ingathatatlan meggyőződése volt, hogy szorgalommal és kitartással, lassan le fogja majd vetkőzhetni azokat a hibákat, amelyek minden kezdő színésznél majdnem egyformák. Hogy pedig daliás külső, vagy pedig mennydörgőn erős, vagy szerelmesen olvadékony hang nélkül is célt lehet érni, azt színészi eszményképe, Egressi Gábor példája is igazolta, ki tudásával és szorgalma által, a természettől pazar külsővel és hanggal megáldott Lendvay Mártont, művészetben nemcsak hogy utolérte, de túl is szárnyalta. Saját képességeit legjobban ismerve, egész joggal remélhette, hogy ő is célt ér majd azon a pályán, amelyről való felfogását Orlayval folytatott párbeszédéből ismerhetjük meg legjobban: „A művészetek egyike sem követelhet magának elsőbbséget a másik feleit, mert mindennek meg van a maga nehézsége, de a színészet kivételt szenved, mert a művészetek összege s mint ilyen a többiek fölött áll.“ Az ő számára a színpad nem menedékhely volt, hanem eszményei oltárának temploma, melyben hogy áldozhasson, minden szenvedést és megalázást eltűrt és minden áldozatot örömmel meghozott.

Petőfi szívesen időzött Kecskeméten, mert legjobb barátja és írotársa Jókai Móric, akit még a pápai kollégiumban szívébe zárt, itt jogászkodott. Minden szabad percét együtt tölti a két barát. Együtt szövögetik a jövőről álmait. Jókai, aki már akkor tehetséges író volt, mindenáron festő akart lenni. Petőfit minden költői sikere és színészi kudarca nem tudta eltántorítani a színpadtól. Harmadik barátjuk Orlay pedig, akivel élénk levelezésben állottak, aki a legtehetségesebb festőművészek egyike lett, írói babérokról álmodozott. Petőfi lelkületét kínozhatta azért a jövő bizonytalansága, mert éppen Kecskeméten mondta egyszer Jókainak: „Isten tudja Móric, mégis mi lesz belőlünk!“

Kecskeméti szerepei közül a Lear király Bolondját kell felemlíteni, melyet 1843. március 23-án jutalomjátékként játszott. Hogy ezt eljátszhatta, az is véletlenül történt. A szerep eredetileg Szuper Károlyra volt osztva, akinek valamiféle ügyben Halasra kellett távoznia. A színészek közül Szuper volt Petőfi egyetlen barátja, ő volt az egyedüli, aki megérezte, hogy az esetlen, ügye-fogyott kezdő színezésben

nem közönséges értékek lakóznak. Most is ő járta ki, hogy a Bolondot Petőfivel játszassák. S végre ez a szerep ki-mondott sikert is hozott a számára; azaz végre egy szerep, ami talált a színészi egyéniségéhez. Shakespeare ama figuráját játszotta, akit maga, a drámairás fejedelme „Keserű Bolond“-nak nevez. Még a szöveg is mintha csak Petőfi leikéből fakadt volna.

„Én dallék a bénát miatt,
Hogy ily király a bohók között
Bujóskét játszogat.

Kérlek komám, fogadj nekem mestert, hogy hazudni ok-
tasson, úgy szeretném megtanulni a hazudást . . .

Múm . . . Múm . . .

Ha sem bakancsom, sem sarum
Mezítláb járok a falun.“

(I. felv. IV. szín.)

Alakítása oly jól sikerült, hogy még a csufondáros szí-
nészkollegák is elbámultak rajta. Dézsi Zsigmond, a címsze-
rep alakítója előadás után össze-vissze csókolta és vendégül
látta Petőfit vacsorára.

Mi sem természetesebb lélektani folyamat, hogy Petőfi,
röviddel első nagy sikere után, végleg el is hagyta a kecs-
keméti társulatot. Aki a sszibészlelket és gondolkozást ismeri,
nagyon is megérti ezt. A pályatársak kicsinyes hiúságai,
ugratásai, rosszhiszeműségei, tetézve a nyomorúsággal, eléggé
kínózták érzékeny lelküidét. Torkig volt velük. Kegyetlenül,
lenézőn, durván és igaztalanul bántak vele. Csak alkalmat
várt, hogy bebizonyíthassa igazságtalanságukat. Megtörtént.
Elégtételt szerzett magának, aztán otthagya őket.

Megmutatta, hogy igenis sszibésztalentum. Csakhogy
tehetsége a szokottól eltérő formában, finomabb eszközökkel,
egyszerűbb, nemesebb stílusban és kora színművészeti sab-
lonjait messze túlszárnyalva, tisztultabb — egész bátran
mondhatjuk — hogy modern felfogásban nyilvánult meg. Ha
sorsa történetesen nyolcvan évvel később a mai színpadra
dobja, intelligenciájával, képzettségével, melegérszű szívé-
vel, haladó gondolkodásával — s ami a legfőbb — csodá-
latosan szép magyar beszédével föltétlenül jó színész lett
volna, de a saját kora színpadi keretei közé nem tudott
beilleszkedni. Megelőzte a saját kora játéktílusát és színé-
szete, épp úgy, mint költészete: új és forradalmi volt.

Kecskemétről gyalog vágott neki Pestnek. Egy derék
kecskeméti civis ürücombot, meg cipót tett induláskor a
tarisznyájába, mert tudta jól, hogy egy árva garasa sincs
az istenadtának. Egyetlen jó kabátját is házbér fejében ott-
fogta a háziasszonya. Útközben megbetegedett, meghűlt az
esős, hűvös áprilisban; leverte lábáról a láz. Minden való-
színűség szerint jó emberek irgalmából valami tanyán hu-

zódhatott meg s ott fekhetett gondozás és ápolás nélkül.

Csak rövid időt töltött Pesten. Meglátogatta pártfogóit s a husvétot barátai között szándékozván tölteni, Pápara ment. Azt hitték a jó pajtások, hogy Petőfi ismét belép a liceumba. Tévedtek. Csak az országgyűlés kezdetét akarta itt bevárni, mert úgy értesült, hogy ez idő alatt Fekete Gábor színtársulata fog játszani Pozsonyban.

Győrt is útjában ejtve, május 12-én már Pozsonyban volt. Ajánlkozott is Fekete Gábornak; az azonban túlszervezettségére hivatkozva nem szerződtette. Társulata már így is ötvennél több tagból állott. Ugyanis Szabó József, Szákfi és Komáromi társulata időközben eggyé olvadva, szintén Pozsonyba készült az országgyűlés tartamára. Fekete látva, hogy két magyar társulat egy oly városban, ahol már két német trupp is volt, nem boldogulhat, úgy egyezkedett ki a jövevényekkel, hogy inkább valamennyiüket a saját társulatába fogadta.

Petőfi újból kenyér nélkül áll. Hogy valamiből megélhessen, a Záborszky által szerkesztett, kéziratban megjelenő „Országgyűlési Tudósító“-hoz szegődött be másolónak (akoriban a cenzúra nem engedte az országgyűlési viták szószerinti és egész terjedelmű hírlapi közlését) és több magaszörű szegény diákkal együtt ivenkint huszonöt garasért körmöggette az országgyűlési beszédeket.

Hogy mennyit szenvedett és nélkülözött ez éhbér mellett, az „Utolsó Alamizsnádban és később, az emlékek ha-

„S hogy a kenyérből ki ne fogyjon
Másoknak gondolatiéit
Másolgatá. Keserves munka,
Tán a favágásnál keservesebb.

Elkezdte reggel, s este végezé
S gyakorta éjszakáit is
A lámpa fénye látta elhaladni
S előbb aludt el ez, mint ő."

tása alatt irt „Apostol“ 14-ik részben rajzolja:

A szenvedés, a nyomor csak apatikussá tették, de önértetét, büszkeségét nem törték meg a megpróbáltatások.

Szerencséjére, a pozsonyi szűk napokban két ifjú, s már eléggé neves költővel: Lisznyai Kálmánnal és Vachott Sándorral hozta össze a sorsa, akik mint országgyűlési írnokok, meggyékük követeit kísérték az országgyűlésre.

A két fiatal költőtárs, akik Petőfit eddig csak költeményeiből ismerték, határtalan tisztelettel tekintettek föl reá s a legnagyobb önzetlenséggel osztották meg vele lakásukat, ruhájukat, és pénzecskéjüket is — ha volt Sőt Vachott, amikor menyasszonya látogatására Pestre ment, Petőfi tudta és beleegyezése nélkül az Athaneum munkatársai között harminc pengő forintot gyűjtött a sínylódó költő részére. Ezzel a pénzzel rendezték aztán legszükségesebb fizetnivalóit.

Fekete színigazgató, ki Petőfit először ridegen elutasította, Szuper Károly biztatására megígérte, hogy föllépteti, mert Petőfi tisztelőit, főleg a pozsonyi tanuló ifjúságot remélte így színházba csábítani. Nagy Ignác Tisztujításában Aranyos Mihályt kellett volna játszania, de mint Szuper írja naplójában: „egy urfi szintén vágyott, mint műkedvelő ugyanazt a szerepet eljátszani és ennek föllépésétől több hasznot remélván az igazgató, elvette szegény Petőfitől a szerepet és az urfinak adta.”

Ismerve Petőfi önérzetes voltát és érzékenységét, elképzelhetjük lelki állapotát. A mellőzés miatt majdnem öngyilkos lett.

Az üzleti számításból elkövetett durva tapintatlanságot Liszniai és Degré, akiknek vigjátékai Fekete társulatánál kerültek ez idő tájt színre, azonkívül a Pozsonyban vendégszereplő Egressy Gábor, úgy tették jóvá, hogy rábírták valahogy Feketét arra, hogy önként ajánljon szerződést Petőfinek.

A színészetért élő-haló költő a megbántást elfeledve, már rá is állott volna az ajánlatra, amelynek mozgató rugójáról természetesen sejtelve sem volt, de Vachott közbenjárására, Fekete ajánlatával egyidejűleg kapta a Külföldi Regénytár szerkesztőjének, Nagy Ignácnak a levelét, melyben Pestre hívta, a Nemzeti Színházhoz való szerződtetést helyezve számára kilátásba és addig is, amíg ez lehetségessé válna, felajánlta neki, hogy ivenkint tizenhat forint tisztelet díjért, angol és francia regényeket fordítson a Külföldi Regénytár számára.

Petőfit eleinte nem lehetett a színészettől eltántorítani. Csak Vachott és barátai rábeszélésére és a Nemzeti Színházhoz való bejutás reményétől csábbittatva fogadja el Nagy Ignác ajánlatát.

1843 július, augusztus és szeptemberét Pesten és Gödöllőn szorgalmas munkával töltötte. Mikor az utolsó regény lefordításával is elkészült, leszámolt Nagy Ignáccal, aki tekintettel Petőfi helyzetére, a még járandó háromszázváltóforint helyett négyszázzal jutalmazta.

Ahogy vállalt munkájával elkészült és ismét foglalkozás nélkül maradt, a szzibészszenvedély, mely egy percig sem hagyta nyugodni, újból úrrá lett vágyain. Nagy Ignác azt az ígérte, hogy a Nemzeti Színházhoz bejuttatja, teljesíteni is akarta, de Petőfi önbizalmát a sok vidéki kudarc és durva ugratás annyira meggyengítette, hogy nem mert fellépni az ország első színpadán. Amint Szeberényinek július 21-iki levelében írja: „A pesti színpadra lépni most még, ez oly fa, melybe nem merem fejszemet vágni, noha erre Vörösmarty sine fine ösztönöz. Majd elhatározom magamat.“

Bármennyire is le akarták barátai beszélni tervéről, elhatározta, hogy Erdélybe megy színésznek és Magyarországra majd csak mint hírneves művész tér vissza. Egy szeptembervégi napon, miután a Nagy Ignáctól kapott pénzen kiruházkodott és egy csomó könyvet vásárolt, a megmaradt pénzen búcsúestét rendezett és az átmulatott éjszakát követő reggel, utolsó pár forintján egy hazatérő békésmegyei fuvarost felfogadva, Mezőberénybe ment Orlayhoz. Pár napot óhajtott csak festő barátjánál eltölteni, mert célja Debrecenen keresztül az erdélyi út volt. De a tervezett pár nap hosszabb időre nyúlt, mert a vendégszerető Orlay familia a költőt szüretre is ott tartotta.

Szüret után indult Debrecenbe s mint Orlayhoz intézett levelében írja, itt több régi színész ismerősére akadt, akik az ottani színingazgatónak, Komlóssy Ferencnek elujságolták, hogy Petőfi, aki Erdélybe készül, a városban van. Az igazgató, aki Debrecen után Nagyváradra és Kolozsvárra is készült, örömmel tett szerződési ajánlatot a már neves költőnek és azzal biztatta, hogy szerelmes szerepeket fog vele játszani.

Október 1-én lépett föl a Velencei kalmár-ban, a Marokói herceg szerepében. Sylokot, ez előadáson vendégként, Fánccsy Lajos, a Nemzeti Színház ünnepelt, európai hírű lellemsszibésze játszotta.

Petőfi e föllépéséről, a Nemzeti Múzeumban őrzött színlapon, a személyeket feltüntető rész után, ahol Fánccsy és Petőfi nevei vastag betűkkel vannak szedve, a következő szöveg olvasható: „Fánccsy Lajos úr, a Nemzeti Színház tagja, a jelölt szerepben, mint vendég lesz szerencsés fellépni“. Most egy vízszintes vonal következik s a vonal alatt a színlap így folytatódik: „Petőfi úr, sszibészpályára menendő ifjú, jelölt szerepet próbatételül választván, a t. c. közönség kegyes részvételébe ajánlja magát.“

A fellépés nem sikerült. A legnagyobb tehetségű költő, mint színész megbukott. E bukás azonnal ellene hangolta az igazgatóját. Bár Fánccsy, ki Petőfi költészetét nagyra becsülte, erősen pártfogolta Komlóssynál, de hát az igazgatónak hasznavehető színész és nem tehetséges poéta kellett. Közölte tehát Petőfivel, hogy csak úgy alkalmazza továbbra is társulatánál, ha az operai előadásokon kórusban is énekel. A költő önérzetét, aki saját bevallása szerint híjával volt minden zenei érzéknek, nagyon bántotta ez eljárás. Visszautasította Komlóssy ajánlatát és egy csalódással gazdagabban otthagya a debreceni társulatot.

Egy kódorgó kis falusi igazgatónak, kinek egész bandája csak öt tagból állott és aki a ripacs direktorok szokása szerint minden jót: nagy fizetést és elsőrendű szerepeket

ígért Petőfinek, sikerült magával csalnia. E társulattal előbb Diószegre, azután Székelyt!idra ment. Itt aztán a szegény, színpadért rajongó költő végre kijátszhatta magát, ő volt az első színész a truppban. Hogy milyen lehetett a többi, arra a következő verséből következtethetünk:

Adta finnyás közönsége,
Csúnyaság, amit mivel.
Minden este megköszönt!
Társaságunk füttyivel.

Ej, egy rókát kétszer nyúzni,
Ez úrak még sem megyen I
Már ha fütty van, legalább hát
Tele színházban legyen I

És aztán a füttyök melleit
Milyen a jövedelem?
A színész előbb utóbb is
Csak megszökni kénytelen.

összesen csak három hétig tartott ez a faluzás, mert a társaság — már mint az szokás — összemarakodott és széjjelszaladt.

Petőfi már az ősz elejétől betegeskedett valami tifuszos láz kínozta. Székelyhidon már annyira legyengült, hogy az utolsó napokban játszani sem bírt. Betegségét nélkülözései csak fokozták. Telje en lerongyolódott, Pesten vásárolt holmiját darabonként adogatta el s még a testén levő ruhát is pénzzé téve, november végén, egy züllött vászonkabátban, láztól gyötörve, csonttá aszva, nagy kínnal Debrecenbe vonszolta magát, hogy jó barátját Pákh Albertét, aki ott mint jogász, egy úri családnál nevelősködött, fölkeresse. A legnagyobb erőfeszítéssel el is vánszorgott Pákh Albert lakásáig, ott aztán összeesett. Így találta meg barátja ajtajan az ajtaja előtt. A toprongyos, halálosan beteg koldusban alig ismert Petőfire. Azonnal ágyba fektette. Mikor eszméletlenségéből magához tért, elbeszélte nyomorúságát és megbetegedését és elbeszélését e szavakkal zárta: „Hozzád jöttem barátom, hogy ha meghalok, legyen, aki eltemessen.“

Néhány napig, amíg valamennyire jobbacskán lett, Pákh magánál tartotta. Azután ruhával és valamelyes pénzzel is ellátva, a debreceni színház egyik jegyszédőnjéhez, az öreg Fogas Józsefnéhez adta ápolásba.

Ez a szegény, jó asszony, aki ott lakott a Váradi-utca végén, mindjárt a városi akasztófa mellett, lett egyetlen istápolója a mindenkítől elhagyott, nyomoru't, beteg vándorszínészeknek. Maga is szegény volt az istenadta, mint a templom egere, de betevő falatját is szívesen megosztotta a láztól gyötört, didergő költővel. Azt gondolta a jó lélek, ha most nem is fizet szegény, egyszer majd csak megadja.

„Az 1843—44-iki felet — írja az Útlevelek-ben — e kövér városban húztam ki, éhezve, fázva, betegen egy szegény, de jó öregasszonynál, az Isten áldja meg. Ha ő gondomat nem viselte volna, most e levelet a másvilágról ímám.“

Mivel egészségi állapota kizárta, hogy egyelőre színpadra léphessen, hát inkább csak elméleti dolgokat: Tieck és Rötcher dramaturgiai munkáit olvasgatta. Shakespeare-el újból, tüzetesebben foglalkozott és a francia nyelvben annyira tökéletesítette magát, hogy az a régi vágya, hogy Berangert és Victor Hugót eredetiben olvashassa, teljesülhetett. Mikor aztán lábra állt, nappal a kollégiumi könyvtárban olvasgató, este pedig a Fogasné jóvoltából, suttyómba, jegy nélkül beült a színházba.

Egészsége lassan-lassan helyreállt. A debreceni tél nyomora és szenvedése bírták rá, hogy jövőjét illetően komolyabban gondolkozzon.

Hogy a színészet mennyire nem nekivaló mesterség, arról éppen elég kin, keserűség és gyötrellem útján győződhetett meg.

Vörösmarty és Bajza pártfogó szeretete és az egyre növekvő számú olvasó közönség lelkes elismerése, fokankint meggyőzték arról, hogy helyesebb lesz, ha a színpad helyett teljesen költői hivatásának szenteli életét. Frankenburg Adolf, az „Életképek“ című szépirodalmi folyóirat szerkesztője, Pestről, levélben elsőnek szólította fel, hogy lépjen be hozzá rendes munkatársul.

Debrecenben csak addig maradt, míg költeményeit újból leírva és rendezve összegyűjtötte. Ahogy evvel elkészült, pillanatig sem lehetett tovább a kálvinista Rómában tartani. Miután Fogasnénál levő adósságáért Pákh Albertiéri írásban jótállást vállaltatott, elhagyta Debrecent, melyhez nemcsak fájdalmainak, kiábrándulásainak, testi és lelki szenvedéseinek emlékei fűzték, de amely város szívbészkedésének is utolsó állomása volt.

III.

Debrecenből gyalog indult el Pestre, 1844 február 10-én. Ha ismerni akarjuk utjának szívekbe markoló történetét, megint csak az „Utilevelek“-be kell tekinteni: „Debrecenből utaztam Pestre 1844-ben, februáriusban, kopott ruhában, gyalog, egy pár húszassal s egy kötet verssel. E kötet versben volt minden reményem; gondolám: ha eladhatom, jó, ha el nem adhatom, az is jó . . . mert akkor vagy éhenhalok, vagy megfagyok s vége lesz minden szenvedésnek. Egyes-egyedül mentem én a Hegyalján, egy lélekkel, egy élőlényvel sem találok. Minden ember födelet keresett, mert iszonyú idő vala. A süvöltő szél havas esőt szórt reám. Éppen szemközt jött, arcomon megfagytak a könnyek, melyeket a zivatar hidege és nyomorúság fakasztott.“

Vörösmarty pártfogása és egy becsületes szabómester áldozatkészségével, ha nehezen is, de sikerült 1844-ben a szenvedésben nyílt költői virágokat „Petőfi versei“ címen kiadni. Abból a százötven forint tiszteletdíjból, amelyet a Nemzeti Körtől kötetéért kapott, legelőször is Fogasnénál levő debreceni tartozását, melyért Pákh állott jót, egyenlítette ki. Vahott már 1844. április 1-én felszólította Petőfit, hogy a szerkesztésében, még ez év júniusában meginduló „Pesti divatlapéhoz lépjen be hozzá segédszerkesztőnek. A színészköltő rá is állt az ajánlatra és mint Pákhnak küldött, humoros levelében és „Búcsú A Színészettől“ című versében írja, egyelőre lemondott a színpad kényekkel áztatott és csalódásokkal teli, keserű kenyeréről.

„Eddig Thália papja voltam,
Most szerkesztő segéd leszek.
Isten veled regényes élet,
Kalandok, isten veletek.

Hát addig is, míg újra elzárt
Mennysorságomba léphetek:
Isten veled regényes élet,
Kalandok, isten veletek!“

Legutolsó színpadi fellépése 1844 október 12-én volt. „A Szökött Katonáéban Gémesi nótárius szerepét játszotta, mint műkedvelő, Egressy iránt érzett barátságból és tiszteletből, annak jutalomjátékán. E fellépését ő maga szorgalmazta, de csak azért, hogy még utoljára megpróbálkozzon a színészettel. Hogyha sikerül, visszatér a színpadra, ha nem

— mint Egressynek becsületszavára megígérte — örökre lemond a színészetről.

Hála istennek újból megbukott. Mindig lámpalázás színész volt, de ez estén még a szokottnál is nagyobb zavarral küzdött. Rettenetesen belesült a szerepébe. Mikor azt kellett volna mondania: „Julcsa kisasszony a menyasszony“, ezt mondotta: „Julcsa kisasszony a vőlegény“. Erre a baklövésre aztán bár egy jóindulatú, de mégis gúnyos, nyílt taps hangzott fel.

Egressy Gáborhoz különben halálig tartó, igazi, férfiasán meleg barátság fűzte. Mint színészt és mint embert egyaránt bámulta. Vidéki kódorgásaiból, ha Pestre vetődött utolsó fillérjeiből is karzatjegyet váltott, hogy bálványát játszani lássa. Szorosabb barátságuk akkor kezdődött, mikor Petőfi, már mint pesti újságíró, járt a Nemzeti Színház előadásaira. E barátság a legszebbek közül való volt. A két zsenit gondolkozásuk, a művészetéről és politikáról való felfogásuk, erős demokratizmustól átfűtött, lángoló hazafiságuk és Shakespeareért való lelkesedésük fűzte elválhatatlanul össze. Egressy Petőfit tartotta a legnagyobb költőnek, Petőfi Egressyt hirdette a legnagyobb színésznek. Barátságuk legszebb és örökre fennmaradó emléke az „Egressy Gáborhoz“ című költemény, melynek kéziratával egy Macbeth előadás után ajándékozta meg a költőfejedelem a szszibészóriást. Csodaszép sorok, melyek a színész művészetének múlandóságáról szólnak:

„Ha a jelennek biztos jövőnyébe
Le nem bocsájtá híre horgonyát:
Elmegy nevével az idő hajója,
És menni fog az örökléten át.“

S valami bámulatos jóssejtelemmel így folytatja tovább:

Nem értik azt ők, mily kis száma van
A sikerülés remek óráinak.
A költő ir, csak hogyha kedve tartja,
A kép-író, ha kedve tartja, fest . . .
És a színészt, befogják az igába,
Habár hallálal sújtja őt az est.“

És Egeressy, csodálatosképpen, valóban a színpadon lehelte ki lelkét. Brankovics Györgyöt játszva, deklamáció közben agyszélhűdés érte.

E költemény kézírata, Havas Adolf és más Petőfikomentátorok állítása szerint az Erdélyi Múzeum Könyvtára-ba került Kolozsvárra, még pedig úgy, hogy Egressy Gábor, fiára, Ákosra hagyta örökségképpen könyveit és írásait, melyek közt ez a kézirat és azonkívül még Petőfi sajátkezű bejegyzésével ellátott könyvek is voltak. Egressy Ákos ingóságait 1879-ben, kolozsvári színész korában eldobolták

és így került volna a nevezetes kézirat, Havas Adolf szerint, az Erdélyi Múzeum okmánytárába. Ez tévedés. A kézirat nincs Kolozsváron.

Egressy 1845-iki jutalomjátékára írta Petőfi a „Zöld Marci“ című népszínművet, de darabját a Nemzeti Színház annyira gyengének találta, hogy nem fogadta el előadásra. Színdarabja ezenkívül még csak egy van, a „Tigris és Hiéna“, négyfelvonásos dráma, mellyel már több szerencséje volt. „Coriolanus“-! is Egressy számára fordította le. Különbösen Shakespeare buvárlataiban leghűségesebb társa Egressy volt. Ő hozzá írta egyszer: „Shakespeare, változzék e név hegyvé és magasabb lesz a Hymalájánál, változzék e név tengerré s mélyebb és szélesebb lesz az Atlanti Óceánnál, változzék e név csillaggá s ragyogóbb lesz a napnál.“ Coriolanus Egressynek legsikeresebb szerepe, Petőfinek legkedvesebb hőse volt. Talán senki nem értette és nem zárta úgy szívébe Shakespeare e nemes alakját, mint Petőfi. Coriolanus gögje, lenézése, törhetetlen daca és halálra való elszánsága Petőfi jellemében is mind feltalálhatók. Őt is, a márciusi napok népszerűségének elmúltával, Coriolanus tragikumá sújtja, mert istenített alföldi magyar népe, politikai fondorlatoktól félrevezetve, hálátlanul fordul el nagy szülöttétől. — Coriolanus mondása Petőfire is illik:

„Ki nagyságot szerez, gyűlölitek.“

A költő, a hű szszibészbarátiól életében nem is vált el. Pegébe vesző haláláról is Egressy „Törökországi levelei“ nyújtanak a többinél biztosabb adatokat.

Mikor 1849 júliusában mindenki, akinek a szabadságmozgalomban csak a legkisebb része volt, menekült Pestről, Egressy is, akinek a szegedi kormánybiztosság miatt kellett futnia, Kiss Sándor, honvéd ezredessel együtt, Várad felé menekült. Mezőberénybe érve, látják, hogy Petőfi nejével és gyermekével együtt épp leszáll egy kocsiról. Egressy örömmel öleli keblére barátját, akitől megtudja, hogy Aradra igyekszik Damjanich táborába, öt percnyi tanácskozás után Egressy rábeszéli Petőfiéket, hogy menjenek inkább Erdélybe, Bem táborába. Petőfi percnyi habozás után rááll Egressy ajánlatára és csak annyit mond: „Barátom, fátum szerint kell történnie mindennek“. És a fátum beteljesedett.

Szászsebesről, 1849 augusztus 8-iki kelettel, írja Egressy, hogy mikor Petőfi, Bem egyenes tilalma dacára, július 31-én kocsira ült és tábornoka után az ütközetbe szökött, e szavakkal búcsúzott el tőle: „Nem tudok az öregtől elmaradni, Gábor, akár visz, akár nem, én megyek.“

És többet nem is látta egymást a két hű barát. Egressy lelkét egész életén keresztül kínozza az önvád, hogy ő volt,

habár nem is közvetlenül, oka Petőfi halálának, mert ha a mezőberényi találkozáskor nem csábítja Erdélybe, Petőfi életben marad.

Petőfi életéhez méltó csak egy volt: Petőfi halála.

Sokat szenvedett, sokat gyötrődött, csalódott. Martír-ságban megüdvözült lelke a világszabadság vértől és lángtól pirosló virradatán szállt vissza az istenekhez.

Szelleme halhatatlan, emléke szent és örökkévaló.